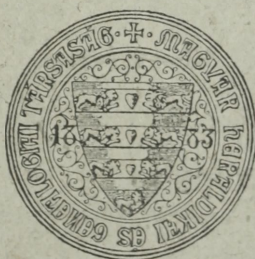


A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG KÖZLÖNYE

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

BOTTLÓ BÉLA

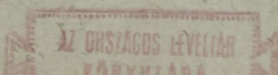
TITKÁR



BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG

MCML.



A
MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG
KÖZLÖNYE

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL:
BUDAPEST I. VÁR, BÉCSIKAPU-TÉR 4. MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

Szerkesztésért és kiadásért felelős: DR. BOTTLÓ BÉLA

*Előfizetési díja 15 Ft. A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság tagjai
10 Ft évi tagdíj fejében tagilletményként kapják*

Postatakarékpénztári csekkszám: 26 127

TARTALOM:

I. Értekezések és önálló cikkek

	Oldal
Szentpétery Imre 1878—1950	3—4
Kumárovitz Bernát: Nemzeti jelvényeink 1848—49-ben	5—12
Szilágyi László: Rasztiszláv családja Bulgáriában	13—18
Esze Tamás: Esze Tamás származása	19—25
Szentpétery Imre: Oklevélynymozás a kiadványok útvesztőjében	26—27

II. Kisebb rovatok

Tárca:

Hivatalos értesítő a Magyar Országos Levéltár gyarapodásáról ..	27—28
A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1947. 1948. és 1949. évi közgyűléseiről beszámoló	28—29

Szakirodalom:

Historica Slovaca. Redactor univ. prof. dr. Branislav Varsik. III—IV. kötet. Bratislava, 1945—1946. ism. Bottló Béla ..	29—30
--	-------

A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG KÖZLÖNYE

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

BOTTLÓ BÉLA

TITKÁR



BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG

MCML.

SZENTPÉTERY IMRE

1878—1950

Ez év július 14-én tudományos eredményekben gazdag s szorgalomban példászerű tudós élet fonala szakadt ketté: Szentpétery Imre, — akit alig néhány nappal azelőtt még jó egészségben s üde munkakedvben láthattak kartársai és tanítványai, — 72. életévében váratlan hirtelenséggel elhunyt, értékes alkotásoknak egész sorát hagyva hátra s egy nagyjelentőségű munkájának befejezés előtt álló utolsó kötetét.

Hét évtizedből öt évtized — még a történelem nagy méreteiben is tekintélyes idő! — állandó, szakadatlan, szinte napokra sem szünetelő tudományos munkában telt el, mindjárt az ifjúkor kezdetétől kezdve, egészen a halált közvetlenül megelőző napokig. Eötvös-Collegiumban eltöltött szorgalmas egyetemi évek után, — melyek éppen a „századvég“ idejére estek —, külföldi tanulmányút következett, melynek ideje alatt személyes kapcsolatba jut Harry Bresslauval. Ezután másfél évtizeden át középiskolai tanári működés, melynek tartamára esik többek között az Oklevéltani Naptár (1912) elkészítése és kiadása. Ezután öt évig, 1918-tól 1923-ig egyetemi katedra Debrecenben, majd 1923-tól — huszonhét éven át — a mult tanév végéig, az oklevél- és címer-tan tanszéke Budapesten. Ezek Szentpétery Imre pályafutásának főbb állomásai. 1917-ben — még gimnáziumi tanári működése idején — a Magyar Tudományos Akadémia is tagjai sorába választotta, ugyanott 1929-ben rendes tag lett s több éven keresztül az Akadémia Történettudományi Bizottságának is elnöke volt. Rendes tagsági helyét a mult évben újonnan szervezett Akadémiában is megtartotta. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 1932-ben Áldázy Antal halála után szintén elnökévé választotta s Ő ezt a munkakörét mindvégig különös szeretettel és ügybuzgósággal látta el.

Életének külső eseményei szervesen egybekapcsolódtak tudományos munkásságával.

Tudományos működését bizonyos harmónia és folyamatosság jellemzi. Legelső munkáihoz ugyan a történetelmélet területéről vette tárgyát (Az újkor kezdete, 1901., Individuális és kollektív történetírás, 1908.), később azonban az ú. n. történeti segédtudományok területén

találta meg a maga működési körét, ott is elsősorban ama tudományágak között, melyek a középkori oklevelekkel — a középkorban kialakuló írásbeliség eme legterjedelmesebb ágával — foglalkoznak. Az oklevéltan, pecséttan, címer-tan, valamint az ezek megismeréséhez oly fontos chronológia Szentpétery Imrében egyformán avatott művelőre találtak.

Művei közül kétségtelenül legjelentősebb alkotása: a Magyar Oklevéltan 1930-ban jelent meg. Tulajdonképpen azonban egész addigi működése — a tanulmányok egész sora (A borsmonostori apátság Árpád-kori oklevelei, 1916., Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele, 1918., stb.), sőt maga a Kritikai Jegyzék is, melynek első füzeté 1923-ban jelent meg, — azt mondhatnánk, hogy a Magyar Oklevéltanhoz való előkészület volt. A munkán meg is látszik a ráfordított idő és fáradság: két évtized munkája. A magyar történettudománynak az utolsó évtizedekben egyik legjelentősebb alkotása, mely középkori kultúránknak egyik — addig elmellőzött és alig ismert — területét fedezte fel: az írásbeliséget, illetőleg annak legterjedelmesebb s legfontosabb ágát, a jogi írásbeliséget. Míg a magyar oklevéltan előbbi művelőinél — s nagyrészt a külföldi diplomatikusoknál is — az oklevéltan csak oklevélkritika, csak forráselőkészítés az „igazi“ történettudomány számára: Szentpétery oklevéltana már az „okleveles gyakorlatot“ a maga teljes egészében és a kultúra egészével való organikus összefüggésében veszi vizsgálat alá. Ezt már művének alcímében is igyekszik kifejezni: „A magyarországi középkori okleveles gyakorlat ismertetése“, s a munka bevezetésében álláspontját részletesebben is kifejti. Az írásbeliségről, mint önálló tudományról való felfogását még világosabban kifejtette a Magyar Oklevéltan után kevéssel később megjelent tanulmányában, ahol a „Történelmi segédtudományok“ —ról ad összefoglaló képet. Felfogásának kialakulásában kétségtelenül hatással voltak Szentpéteryre az 1920-as évek legkiválóbb diplomatikusai, munkája azonban sok tekintetben továbbvitte az írásbeliségről kialakult modern felfogást s azt egy egész korszak okleveles gyakorlatán szintetikusán végigve-

zette. A Magyar Oklevéltan a középkori magyar jogtörténet — itt is főképpen a közigazgatás és bíráskodás története — számára is sok értékes indítékot nyújthat s benne le vannak rakva az alapjai középkori latin írásunk történetének is, melynek megírása s főképpen az irodalmi emlékek írásának történetével való kiegészítése még a jövő írásbeliség-kutatóira vár.

A Magyar Oklevéltan mellett Szentpétery másik jelentős alkotása: „Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke“, melynek I. füzeté 1923-ban jelent meg, míg maga az I. kötet teljes egészében 1930-ban — éppen az oklevéltan megjelenésének évében — zárult le s ebben az Árpád-házi uralkodók okleveleit IV. Béla haláláig, 1270-ig mutatta be. A II. kötetből az 1. füzet, mely 1943-ban jelent meg, V. Istvánnak, mint ifjabb királynak (1255—1270.) s mint királynak (1270—1272.) okleveleit tárgyalja. Az illusztris szerzőt művének befejezésében, — melyen szinte élete utolsó napjáig dolgozott, — megakadályozta a halál. Műve azonban eddig megjelent részeiben is nélkülözhetetlen iránytű mindazok számára, akik a magyar korai középkor történetével bármely szempontból foglalkoznak.

A Magyar Oklevéltan megírása s a Kritikai Jegyzék első kötetének kiadása után Szentpétery Imre középkori forrásanyagunknak fontosság tekintetében az oklevelekkel versenyző másik nagy csoportjára: a történeti feljegyzésekre irányította figyelmét. Ezek területén szintén sok teendő várt a forráskritikára s Mátyás Flórián „*Fontes domestici*“-je óta az egész anyag megérett egy új, teljes kiadásra. A 60. életéhez közeledő tudós — aki még a Kritikai Jegyzék befejezésén dolgozott — természetesen nem vállalkozhatott egymaga még egy ilyen hatalmas munkára s kétségtelenül más szempontoktól is vezéreltetve, munkaközösség formájában szervezte meg e nagyfontosságú forrásanyag kiadását. Ő maga csak két kisebb forrás: a zágrábi és váradi krónika kiadását vállalta, ellenben ő szervezte meg az egész publikáció kiadását, állapította meg a kiadás elveit s végezte a szerkesztés munkáját az elvi irányítástól a legkisebb nyomdatechnikai részletekig. A „Scripto-

res rerum Hungaricarum“ két kötete (1937—1938.) a kiadása óta eltelt 12 esztendő alatt egyes kisebb fogyatékosságai ellenére is, nagy szolgálatot tett a magyar történettudomány ügyének.

A szorosabb értelemben vett írásbeliség és forráskritika területén kívül Szentpétery tervszerűen foglalkozott a többi segédtudományok művelésével is, s ahol maga nem tudott dolgozni, tanítványai figyelmét irányította a hézagos területekre. A heraldikán kívül, melyre egyes kisebb tanulmányaiban s egyetemi előadásaiban kitért, szívesen foglalkozott chronológiával. Már legelső ismertebb, s máig nélkülözhetetlen műve: az Oklevéltani Naptár e területről való s később a Magyar Történettudomány Kézikönyve sorozatban egy külön „Chronologia“-t is írt (1923.). A tulajdonképpeni írásbeliség történetétől kétségtelenül távolabb áll a genealógia s talán ez volt az oka, hogy ilyen irányú munkássága volt a legcsekélyebb. Bár „Genealógia“ címen már budapesti professzori működése első éveiben hirdetett előadást, ilyen tárgyú tanulmánya csak élete utolsó éveiben jelent meg: „Adalékok a paraszt családok leszármazása és története kutatásának módszertanához“ Életének utolsó dolgozatával, mely folyóiratunknak ebben a számában jelent meg, az oklevéltani problémához tért vissza.

Szentpétery Imre egész pályafutását és munkásságát első irodalmi alkotásának megjelenésétől, 1901-től élete utolsó évéig, 1950-ig valami meghatározó egyenletesség, folytonosság és szilárdság jellemzi. Nem voltak kilengései vagy más irányban való sikerkeresései. Végtelen akarat-erővel, tudással és szorgalommal haladt előre évtizedeken át egy határozott irányban, miközben önmaga is folyton fejlődött s képes volt tudományát is emelni s a Vele kapcsolatban állókat: intézményeket és egyéneket mindig új munkára buzdítani.

A magyar történettudomány egyik leghívebb munkása s a magyar tudományos munka egyik legbuzgóbb szervezője volt.

Nevét az élők emlékezetén túl munkái fogják fenntartani.

Sz. L.

NEMZETI JELVÉNYEINK 1848/1849-BEN

A címer, zászló stb. olyan jelkép, melyet magánszemélyek, testületek vagy nemzetek a maguk sajátos jelvényéül használnak. A szimbólumoknak is megvan a fejlődéstörténetük. Bennük tükröződik viselőjük múltja, jövője, sorsa. A nemzeti jelvények is a legszorosabb összefüggésben állanak az általuk jelképezett ország történetének sorsdöntő mozzanataival. A háborúk és békekötések, a belső alkotmányos küzdelmek, forradalmak, trónváltások és politikai rendszerek fordulásai, a világtörténelem rázkódtatásai, az állami és nemzeti törekvések mind kifejezésre jutnak a nemzeti szimbólumokban.¹

A következőkben 1848–49-nek jelvényeinkben való ezt a tükrözését szeretnők kitapintani.

1. Az 1847–48-i országgyűlésre 1848 márciusáig a kormánypárt fékező súlya nehezedett, s még a csekélyebb jelentőségű reformok megvalósítását is nehezítette. A szabadelvűeket ekkor csüggedés szállta meg, s úgy látszott, hogy a lényeges kérdésekben is szélmalomharc lesz a dolguk. Egy váratlan esemény, az 1848-i párizsi februári forradalom oldotta föl a válságos helyzetet. Hatására, mint Klapka írja, már „Magyarországon is elérkezettnek látták az időt, hogy a nemzetnek okmányokkal és esküvel annyiszor megerősített, de mindig újból megsértett és megtámadott jogait a jövőre újabb bástyákkal vegyék körül. Magyarország állami önállósága, mely az érette kiontott vértenger daczára még mindig csak jámbor óhaját szolgált, kellett, hogy végre megvalósuljon.”²

Valóban súlyos és alapvető fontosságú program ez, főleg, ha hozzászámítjuk azt a rövid időt is, amely a rendelkezésére állott, s azt a nyomást, amely a kamarilla részéről ránehezedett. Ilyen körülmények között nem esodálkozhatunk, ha a lapok a kulturális természetű javaslatokról, mint aminők a magyar egyetem, a nemzeti színházak, s a nemzeti címer és zászló ügyének a rendezésére vonatkozó törvényjavaslatok voltak, nem is emlékeztek meg, csupán, néhány kurta mondatban, csak elfogadásuk tényét regisztrálták. Az is

érthető, hogy maga az országgyűlés is csak futólag és röviden végzett velük.

Mind a három javaslatnak a megbeszélésére március 23-án, az alsóház 46. országos ülésén került sor. Az este félnyolckor megtartott kerületi ülés országossá válván, az elnök bejelentette, hogy „a magyar egyetemről, a nemzeti színről és az ország címéről” szóló javaslatok vétettek napirendre. Az egyetemi javaslat elfogadása után Károlyi László királyi személynőki ítélőmester fölolvasta „a’ nemzeti szín- és ország címéről” szóló javaslatot ebben a fogalmazásban:

„A nemzeti színről és ország címéről.

1. §. A nemzeti szín és ország címe ősi jogaiba visszaállíttatik.

2. §. Ennélfogva a háromszínű rózsza polgári jelképen újra fölvetetvén, egyszersmind megállapíttatik, hogy minden középületeknél s közintézeteknél, minden nyilvános ünnepek alkalmával, és minden magyar hajókon a nemzeti lobogó és az ország címe használ-tassék.”

Bunjik József, Horvátország követe szólalt föl elsőnek, s a javaslatot akkép kívánta módosíttatni, hogy: „nemzeti színt, valamint Magyarországot, úgy a’ kapcsolt részek is jogosan használhassák”. Bunjik után Kubicza Pál, Trencsén megye követe beszélt. Nem fogadhatja el ezt az indítványt, mert sértené az ország integritását, mivel, mint már Máramaros megye követe (a kerületi ülésen) kifejtette, „a színek a nemzetiséget nemcsak mint fajnemzetiséget fejezik ki, hanem a politikai nemzetiségnek is kifejezői”, s ajánlja, hogy ezzel a mondattal bővítsék ki a javaslatot: „Egyébiránt a’ kapcsolt részeknek szabadságukban állván saját nemzeti színüket az ország színei mellett használni.” A Ház helyesléssel fogadja Kubicza javaslatát, egyedül csak Hunkár Antal, Veszprém megye követe támogatja Bunjikot. Szerinte „a nemzeti színek a’ zászlóktól eredtek, melyeket koronázáskor minden ország vihetett. Öfelsége előtt, kiki a maga színét; miértne engedjük meg neki használatát?” Olgyay

Titusz Pozsony megye követe Kubicza javaslatát helyesli. Bunjik kijelenti, hogy nem járulhat hozzá a szövegébővítéshez, mert világos utasítása szerint „emblemata debent conservari”, vagyis országa jelvényeit meg kell védenie. Az elnök a trencsénmegyei követ javaslatát jelenti ki elfogadottnak, de némi stiláris változtatással, így módosítva: „Egyébiránt a kapcsolt részeknek szabadságukban hagyatván, hogy az ország színei és címere mellett saját színeiket és címerüket is használhassák.” Ezt a szöveget a Ház ismét helyesléssel fogadja, Bunjik ellenben azt kívánja, hogy a „szabadságunkban hagyatván” helyébe a „jogukban áll” kifejezést iktassák be. Indítványát azonban elvetik, s az előadó Károlyi László újból felolvassa az egész javaslatot a megvitatott pótlással együtt, melyet rövidesen a felsőház is elfogadott. A két tábla március 30-án tartott „országos elegyes” ülésén Károlyi László már a királyhoz intézett s megpecsételt feliratot olvasta fel.⁶ A királyi szentesítést tartalmazó leirat április 3-án érkezett meg,⁷ s az ugyanazon este hat óraker tartott elegyes országos ülésen Ghiczy Kálmán nádori ítélőmester olvasta föl. Ezzel megszületett az első teljes címertörvényünk, amely az 1847—48-i országgyűlésen hozott, s 1848. április 11-én együttesen szentesített törvényeinknek 21. cikkelye eliben a végleges formában:

„XXI. A nemzeti színről és ország címéről.

1. §. A nemzeti szín és ország címere ősi jogaiba visszaállíttatik.

2. §. Ennélfogva a háromszínű rózsza polgári jelképen újra fölvétetvén, egyszersmind megállapíttatik, hogy minden középületeknél, minden nyilvános ünnepek alkalmával, és minden magyar hajókon a nemzeti lobogó és ország címere használtassék. — Egyébiránt a kapcsolt részeknek szabadságukban hagyatván, hogy az ország színei és címere mellett saját színeiket és címerüket is használhassák.”⁸

2. Amikor a címertörvényt tárgyalták, Pesten s vidéki városainkban és falvainkban már rég lengedezett a tavaszi szellőben a magyarcímeres trikolór. A Március Tizenötödike „öránként új hírek” című rovatában tájékoztatta olvasóit a pesti eseményekről. „A királyi épületeknél a sárga-fekete szín helyébe a nemzeti vörös-fehér-zöld fog használtatni. Ma (17.) már láthatni eziránt tettelegesen intézkedéseket. Elhatározott az osztrák sasok letétele.”⁹ 18-áról azt jelenti, hogy „a nemzeti zászló ma már a királyi palota tetőin és valamennyi kormányi épületeken szemlélhető.”¹⁰ Első számának címlapján pedig Petőfinék egy már 1848 januárjában megírt, gyűjtő tartalmú és a jövőbe tekintő zászló-versét olvashatta a polgárság.¹¹ Íme a vers:

„Mit csinálsz? mit varrogatsz ott?

Mit csinálsz, mit varrogatsz ott?
A ruhámat foltozgatod?
Rongyosan is jó az nekem,
Varrj inkább egy zászlót, feleségem!

Sejtek, sejtek én valamit,
Még magam sem tudom, hogy mit,
Elég, hogy szól a sejtésem,
Varrd meg azt a zászlót, feleségem!

Nem maradhat így sokáig,
Mi hogyan lesz majd elválík,
Elválík a esatatéren,
Varrd meg azt a zászlót, feleségem!

Drága áru a szabadság,
Nem ingyen, de pénzen adják,
Drága pénzen, piros véren,
Varrd meg azt a zászlót, feleségem!

Ha ilyen szép kéz varrja meg,
A győzelem belé szeret,
S mindig ott lesz közelében,
Varrd meg azt a zászlót, feleségem!

20-án meglelégedéssel nyugtázza a Helytartótanácsnak az osztrák sasokra és a nemzeti színek használatára vonatkozó határozatait.¹²

Ekkor már az egész város zászlódíszben pompázik. A lap szemére hányja a konzervatívoknak, hogy az ő zászlóik csak kétszínűségüket dokumentálják. „Azért húnyják be most szemeiket — írja —, fedezzék el arcukat, ha pirulni tudnak. Hasítsák ketté kötösüket, vegyék be egy jó sötét éjjel ablakaikon feltűzött zászlóikat, mellynek három színe önökre nézve csak a kétszínűséget jelleli.”¹³

21-én oktatást ad a közönségnek a nemzeti színekről: „Szabad legyen itt figyelmeztetni hazánfiat, kik a nemzeti ügy mellett buzogva, a győzelem után a diadalt háromszínű zászló feltűntetésével ünneplik, hogy a magyar tricolor a rózsaszínt nem ismeri. Oda tiszta az úgynevezett király veres kell, mégpedig a színek fekkentes irányban következő renddel, felőlről kezdve: veres, fehér, zöld. — A zöld, fehér veres a mexicioiak zászlója.”¹⁴

23-án este már az országgyűlés tárgyalja a nemzeti színről és az ország címeréről szóló törvényjavaslatot.¹⁵ Ugyanazon az ideiglenes Miniszteri Bizottság nevében Klauzál Gábor a hadi főkormányzóval tárgyal a nemzetiszínű zászlóknak a laktanyákra való kitűzéséről, s a lap jelenti: „már rendelés van téve, hogy a laktanyák homlokzatára a nemzeti tricolor azonnal kitűzessék.”¹⁶

Március 29-én a lapokból a 21. törvényeikk szövegével is megismerkedik a közönség, mely a színeknek és a címernek nemzeti ün-

nepeken való hivatalos használatát szabályozza.¹⁷

Április 5-én a francia kolónia is megmozdul. Elhatározzák, hogy üdvözlő iratot küldenek a minisztériumnak és magyar zászlót csináltatnak „fraternité” felírással.¹⁸

Petőfi verse, Budapest közönségének és hatóságainak a példája a vidéket is fellelkesíti, s szinte egyidejűleg a nemzetiségi területeket is izgalomba hozza a magyar trikolór kultusza. A tavasz folyamán mindenütt ünnepelnek, zászlót szentelnek a nemzetörségbe való toborzások alkalmával. Sok ilyen zászlószentelésről tudunk. Kassán, 1848. május 7-én szentelték fel a lovas nemzetörség zászlaját. Régifajta katonai zászló volt ez, fehér seelyemből, egyik oldalán Magyarország Pátrónájával, a másikon Kassa város kiszínezett címerével, szélét vörös-zöld szegély fogta körül. A rúdja is vörös-zöld csíkú volt, hegye pedig lándzsában végződött. Az ünnepelő polgárság ezreihez csatlakozott az ott állomásozó ezred egyik százada. A szentelés üdvölvéssel végződött, a nemzetörség kapitánya köszönő szavainak elhangzása után a csapat zenével vonult el a zászlóanya előtt.¹⁹

Eperjesen már március 22-én alakult meg a főiskola nemzetörsége. Pantalló-nadrágban, vitorlavászon-kabátban, mely gazdagon el volt látva nemzetiszínű zsinórzattal, trikolórlibatollak pörge kalapjaik mellett, melyről nem hiányzott a vitézkötés sem, a szintén nemzetiszínű karkötővel s lelkesítő önérzettel vonult ki délutánonként a gyakorlótérre. A város hölgyei május elején készültek el az ezüstkoronás s ezüstesipkés zászlóval, melyet ünnepély keretében május 6-án adtak át a csapatnak.²⁰

A nép a választások és honvédtoborzások alkalmával ünnepelte a nemzeti zászlót. Amikor 1848. június 20-án Sárkeresztúron választottak, minden község 1848-as feliratú zászlójával volt jelen.²¹ Amikor megkatona kellett a szabadság biztosítására, „a háromszínű nemzeti lobogó tüzetett ki, s a toborzás szaporán haladt előre... tíz magyar zászlóalj volt toborzásra kitűzve és pedig a magyarajkú nép között, ahol a haza, szabadság és függetlenség jelszavainak a hatását észlelni lehetett” — írja Mészáros Lázár hadügyminiszter.²² S amikor a nemzet szinte védtelenül állja Jellasiék támadását, maga Kossuth jelenti ki szeptember 24-i parlamenti beszédében, hogy félóra múlva zászlóval a kezében Ceglédre indul, hogy faluról-falura haladva tömegestül fegyverbe szólítsa a népet.²³

1848-ban tehát a nemzeti zászlónak már szinte mithikus ereje van. Április végén a Március Tizenötödike már panaszkodik a külsőségek miatt: „Nálunk még fődolognak látszik: zászló, a cifrakard és a katonai egyenruha.”²⁴ A hadsereg átszervezése valóban lassan haladt előre. Horváth Mihály sze-

rint „a sorkatonaság, mind gyalog, mind huszár, még mindig a régi osztrák szabályok és zászlók alatt áll, régi nevét és színeit viselte, német vezénylet szerint mozgott...”²⁵ „Az országgyűlés október 15-én Csányi László kormánybiztos indítványára elrendelte, hogy a hadsereg nemzeti jelleművé alakíttassék: a magyar színeket s jelveket azonnal fölvegye.”²⁶ Ezek alatt a jelvények alatt produkálja a honvédség az 1849-i tavaszi esodát, s csak a külerő előtt teszi le őket Világosnál.

Az 1848-i 21. törvényeikk a kapcsolt részeknek is megengedte, hogy a magyar színek mellett saját színeiket és címerüket használhassák. A márciusi események híre hozzájuk is hamar eljutott, a legtöbb helyen tápot adva réi szeparációs törekvéseiknek. Vukovár népe Pestről hazatérő kereskedőitől értesült március 15-éről, kik a 12 pontot is magukkal hozták. A polgárság kokárdásan vonult föl, a magyarok és szlávok külön-külön saját színeikben, s az unió hívei vörös-fehérvörös-zöld-kék, tehát négyszínű zászlót tűztek ki. A szlovákok vörös-fehér lobogók alatt tartottak ünnepélyes felvonulásokat.²⁷ Jellasiék azonban, amikor seregével átlépte a Drávát, a horvát zászlókat az osztrák színekkel cserélte föl.²⁸

Az 1848-as nemzeti zászlók és lobogók használatában tehát nem volt egyöntetűség. Pesten itt-ott a vörös helyett a rózsaszínt alkalmazták, Kassán vörös-fehér zászlókat tűztek ki, Vukovárt négyszínű zászlót szerkesztettek, de más volt a katonai csapatzászló is. Az egység megteremtésére az 1848:21. te. szűkszávuága miatt nem volt alkalmas, a múltból pedig nem volt pontos rendszabály. A zászlót, főleg a trikolórt, másutt is csak az újkorban kezdik használni a polgári állam szimbolumaként. Legkorábbi a francia trikolór, mely a francia forradalomnak a terméke. Fehér és kék színe Párizs címeréből, a vörös pedig a királyi címerből való. De eleinte itt is csak kokárdákon fordul elő együtt a három szín, s innen kerül át a nemzeti zászlóra. A németek fekete-vörös-sárga színe eredetileg a jenai Burschenschaftok színe volt, s csak a napoleoni háborúk idejében lett nemzeti színné. A középkori magyar zászló vörös-fehér színű. A zöld szín a hármashalomhoz kapcsolódott, s mint szegélydísz a XVII. században került a katonai zászlókra. 1611-ben Bécsben 60 darab vörös-fehérvörös-zöld színű hadizászló készült a magyar alakulatok számára, de ott is csak Mária Terézia óta nevezik a három színt magyar színnek. Korábban a hadizászló színe fehér, széle pedig vörös és zöld lángnyelvekkel szegélyezett.²⁹

A trikolórt nálunk először a felvilágosodottak tekintik a szabadság jelképének s a vöröst a vérrrel kivívott szabadság szimbolumának. Madarász László 1836. október 25-én,

Fejér megye közgyűlésén, a felvilágosodásról így beszélt: „Holland nyitotta meg Európa szabad éveinek törvényeit s az ő országa tettét követte a Temze. S a törvényes, szabadság, törvény és ennek engedelmisség Missisipi partjairól a Seine-ig dörögött, s a XVIII. század vége vérözönnel táplálá életre a fölvilágosodást, melyet a közvélekedés gyémánt pajzzsal véd és a szent alliancz fölként hármias zászlaja sem fódheti sötétséggel.“³⁰ Maga pedig a gyűlésen vállratett tiszta vörös, fivére pedig nemzetiszínű kardkötőt viselt.³¹ Mind a ketten republikánusok voltak. Az 1843. évi május 3-i választásokon pártjuk már republikánus vörös zászlókkal és vörös tolljelvénnel vonult a megyeház udvarába.³²

3. A zászló mellett, szintén a francia példára emlékezve, s egyéni pártállásuknak és örömüknek a kifejezésére, a pesti polgárok mellükre kokárdát tűztek. A Március Tizenötödike a márciusi napokra visszaemlékezve megjegyzi, hogy az ifjúság március 15-i megmozdulása után „másnap (már) az arisztokrata, a polgárság és proletár sereg a koldusokig felvéve a nemzeti cocardát“.³³ Március 18-i helyzetjelentésében pedig azt írja, hogy „a városban a hangulat csendes, de vannak még türelmetlenséget is mutató symptómák is. A közbátorságra ügyelő bizottmány (cimité du salut public) folyvást működik. A nemzeti kokárdát kivétel nélkül minden ember viseli.“³⁴

Április 1-én egy nemzetőr jelent meg az utcán, kinek a karján vörös szalag volt. Ez már új jelvény. Néhány nap óta viselőik száma megszorodik, s bántalmazza is őket. A Március Tizenötödike védelmükre kel. Kár az izgalomért — írja —, hiszen éppen az ilyen eljárás szaporíthatja a számukat. Ne tegye magát senki nevetségessé. „Hiszen mindnyájan tudjuk, hogy ezelőtt 10—12 esztendővel azon három szín is, mely most a királyi palota s a laktanyák tetőin lobog, meglehetősen tiltott portéka volt, azért, ha a mostani vörös kokárda netán egy fokkal szabadelvűbb politica jelképét viselné is, ez ellen oly oktalanság volna fellépni most, mint volt akkor, midőn a háromszín viselését felségsértésnek tartották.“³⁵ Április 6-án kiderült, hogy „az Egyenlőség első századának tagjai már március 20-ától, mint megalakulási naptól fogva ismertető jelül vörös szalagot hordanak“, amit a polgárok a „lázongás“ jelének tartottak.³⁶ Mivel az ilyen incidensek maguktól nem szűntek meg, április 11-én a pestvárosi „rendre ügyelő választmány“ nevében felvilágosító kiáltványt ragasztottak ki. Fölshívják benne a polgárságot, hogy tartsa a mások véleményét. „A magyar forradalom nagy dolgok véghezvitelére ütött ki, s nem lehetett, hogy a dolgok menete bizonyos elvekre ne alapíttassék. Az elvet pedig a szabad ember külsőleg is

viselni szokta. Így történt, hogy mozgalmaink jelül a nemzeti három szín tűzetett ki országszerte. Azonban polgártársaink közül sokan a színnek megválasztásában másként jártak el. Vörös szalagokat tűztek ki fővegeikre, ami természet szerint senkinek sem tiltathatik meg. Ebben más polgártársaink a veszedelmet, vérontást és lángokat látták, melyek békés lakaitat netalán felháborítandják; és ők erőszakot használtak a színnek viselése ellen.“ Pedig „a vörös szín viselése oly egyszerű valami, mely magában semmi veszélyt nem rejt; minden ember természet szerint tűzheti ki magára azon színt, a nélkül, hogy a szabadság és a haza függetlensége elvei szerint abban megtámadhatnák. Mi is más a szabadság? mintsem azon jog, mely szerint mindenki tehet olyast, mivel polgártársainak nem árt. Vidékről jönnek hazánkfiak, kik a pesti balvéleményekről semmit sem tudva, hordják saját vidéki szokások díszjeleiket. Tűrjük-e, hogy ők ártatlanul tétessenek ki a vakság önkényének?“³⁷

Ilyen vidéki jelvény volt a kassaiak vörös sapkája, kikből 1848 májusában megalakult a 9. zászlóalj,³⁸ a kassai vörössapkások híres serege, a debreceni vörösszalagosok³⁹ és ilyen a bakonyiak vöröspántlikája. Ők 1848. decemberében, az olmtüzi alkotmány idején, tehát már nehéz és Bécs ellen a végsőkéig ingerült időben szerveződtek meg. Köztársaság a jel-szavuk, vöröspántlika és vöröszászló a jelvényük, s a harc mellett új feladatuk is van: „a nép political elvei“ fölött őrködni.⁴⁰ Félhivatalos alakulat ez már, tehát nem bántalmazza őket senki. Csak az elfáradt és menekülni vágyó régi tisztek beszélnek most már „a vörös republikánusokról“, kik elhagyták „a törvényes tért“, arra azonban nem gondoltak, hogy elhagyták azt már maguk is.⁴¹

Az elmondottakat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy 1848. általánossá tette nálunk a nemzeti színnek használatát. Háromféle 48-as zászlót különböztethetünk meg: 1. a honvédségi zászlót, amely fehérszínű és váltakozva vörös-zöld lángnyelvek szegélyezik, egyik oldalán a magyar kiscímerrel, a másikon a magyarok Nagyasszonyával. Ez a zászlófajta szinte szabványra készült; 2. a ma is használt vörös-fehér-zöldszínű, melyet a nemzetőrök csapatai és a polgári testületek és intézmények használtak és 3. az előbbieknél kisebb méretű vöröszínű zászlót, nemzeti színű szalaggal díszítve.⁴² Ez a szabadság zászlaja, s a republikánus alakulatok használták. 1940-ben a szovjetkormány mind a háromféleből mintegy 40 darabot ajándékozott a magyar nemzetnek az 1849-es zászmányból.⁴³ A zászlók mellett használatos volt a háromszínű rózsza vagy kokárda, amely ma is divatos, a nemzetiszínű tolldísz, továbbá

nemzetiszínű és vöröspántlikák, karszalagok, a vörössapka és egyéb jelvények.⁴⁴

4. 1848–49-es címerekkel zászlókon, rendjeleken, katonai fölszerelési tárgyakon, fegyvereken, bankjegyeken, nyomtatványokon és pecséteken, stb. találkozunk leggyakrabban. Néha az egykorú napilapok is közölnek egy-egy címerrajzot, leírást vagy a címerrel kapcsolatos híradást. Valamennyi között ebben a korszakban is a pecsétek a legértékesebb forrásaink.

Említtük már, hogy március 17-én kinevezték Magyarország első miniszterelnökét, gróf Batthyány Lajos személyében. A kormányalakítás azonban csaknem egy egész hónapot vett igénybe, s ez alatt az idő alatt (március 23–április 20) Ideiglenes Országos Bizottság látta el a kormányzat teendőit. A kormányelnöknek, az Országos Bizottságnak s a minisztereknek kellett tehát használatba venni pecsétjeiken az új címet. Az Országos Bizottság pecsétnyomója ránk is maradt: a koronás magyar kiscímer tartalmazza, „Magyar Ideiglenes Nemzeti Kormány” körirattal.⁴⁵ A miniszterelnöknek egy 1848. június 1-én kelt okiratán találjuk legkorábbi pecsétjét. A koronás magyar kiscímer van rajta. Kis típusú pecsét ez is, s barokkstílusú hasított pajzsának jobboldala a vágásos címer (négy folyó), baloldala pedig a koronás hármashalomból kiemelkedő kettőskeresztet tartalmazza. A pajzs fölött a szentkorona nyugszik.⁴⁶ A miniszterekéi közül a belügyminiszter kiscímeres pecsétjével találkozunk legelőbb, mégpedig már hivatalba lépésének első napján, 1848. április 20-án.⁴⁷ Ez már pontos heraldikai színjelzést is ad. Nagyon ízléses az a kiscímer is, amelyet a Landerer által kiadott 1847–48-as felsőházi naplón találunk.⁴⁸ Szerkezetében azonos a belügyminiszteri pecséten lévővel, színjelzést is használ, koronája pedig híven adja vissza a szentkoronát. Hármashegy naturalisztikus, szikláshegység formájú. Címerméntámasztéka is van: keresztben elhelyezett olaj- és babérág.

1848. tavaszán minden hivatal elkészíteti címeres pecsétjét, s a zászlókon, lobogókon bankjegyeken, úrlapokon sem hiányzik ekkor már a nemzeti címer, 1849. eleje óta pedig a honvédségi hivatalok kiscímeres pecsétjeivel is egyre sűrűbben találkozunk. Ez kerül a sasos címer helyébe a honvédség zászlóin, fegyverzetén és csákórózsáin.⁴⁹

A kiscímer tekintetében a tiszta nemzeti hagyomány győzedelmeskedett 1848-ban és nem az udvari hivatalos heraldika.⁵⁰ Az alsóbb hivatalok március és április fordulóján térnek át az új címer használatára, mégpedig a közvélemény ellenőrzésétől kísérve, amely már március 15-e után nem tűri a sasos címet. A Váltófeltörvényszéktől például március 27-én erőszakkal veszik el a sasos pecsétet.⁵¹ Az 1848-as törvények globális

szenztetése után, főleg pedig a miniszterek példája nyomán, az alsóbbfokú hivatalok aggálya és óvatossága megszűnt. Április 24-én a Március Tizenötödike egy aradi olvasójának gúnyorosan, de önérzettel megírt pár sorából már arról értesülünk, hogy a címeresere mindenütt végrehajtatott. Íme a híradás: „Aradról írják. Polgár szerkesztő! Hallom, hogy a nemzeti museum ritkaságtára martius 15-e óta több antidiuvianus nevezetességekkel, mint szárnyaszegett kétfejű sasok, váltótörvényszéki latinköriratú pecsétek, conservativ programmpéldányok s több ehhez hasonlókkal szaporítottak...”⁵²

5. Volt azonban olyan címertani problémája 1848-nak, amelyet a közvélemény meglegedésére, de beleszólása nélkül kellett megoldani. Ez a külpolitikai jellegű új nagy- és középcímer.

A magyar kiscímer kialakulásától fogva az ország anyaterületének volt a jelvénye. Az idők folyamán azonban egyes részek leváltak róla, de újak is csatlakoztak hozzá, úgyhogy a királyi címben már a középkorban valamennyinek jut hely, a címerben pedig a XV. század óta fokozatosan jutnak képviselőkhöz. Így alakul ki a Habsburg-uralom második szakaszában az állampecséteken használt nagy- és középcímer. Mind a két címerfajtát már a XVII. és XVIII. században a közvélemény ismerte,⁵³ a hivatalos heraldika pedig alakította, formálta őket.⁵⁴ 1848-ban velük kapcsolatban is állást kellett foglalnia az országgyűlésnek, mert történeti és közjogi problémákat takartak és jelképeztek. Megértésükhöz a régmúltba kell visszapiillantunk.

A középkorban a magyar királyok az ország határát a Kárpátok gerincére tolták ki, körülötte pedig egy hódoltsági gyűrűt létesítettek, melynek részei: Dalmácia, Horvátország, Bosznia, Szerbia, Bulgária, Kúnország, Lodomeria és Galícia voltak. A XVI. században ez a gyűrű bomlásnak indul. Legtöbb hűbéres tartományunknak ezóta csak a királyi címben és címerben (igénycímer) van nyoma, visszaszerzésükre pedig a királyok a koronázáskor ígéretet tesznek. E címeknek és címereknek tehát külpolitikai színezetük is van, amelyhez Bécs beolvasztó politikája óta osztrák-magyar viszonylatban is közjogi jelleg kapcsolódik.

Az újkorban Bosznia és Bulgária Törökország kiegészítő részeivé, Kúnország (most már Havaselve és Moldva) és Szerbia pedig kiegészítő országaivá lettek, Galiciát és Lodomeriát és Bukovinát (Kúnország egy része) viszont Lengyelország felosztása után Ausztria birtokolta, noha a magyar korona jogcímén kapta őket. A magyar országgyűlések hasztalanul követelték visszacsatolásukat. Meg kellett elégedni az igény fenntartásával a címben és a nagy- és középcímerben.⁵⁵

Az úgynevezett társországek (kapcsolt részek) közül Dalmácia és Fiume fölött is Ausztria gyakorolta ez időben a főhatalmat, esupán Horvátország és Szlavónia maradt tényleges közjogi kapcsolatban hazánkkal. Az utóbbiról azonban meg kell jegyeznünk, hogy ez nem a régi Szlavónia, hanem Pozsega, Verőce, Szerém és Valkó megyékből, név- és címsere révén alakult újabb képlet.⁵⁶

Az 1847—48-i országgyűlés programjába vette e területek fölötti birtokjogának a rendezését, közülük is Galíciát, Lodomériát, Bukovinát és Dalmáciát nem bolygatta, s a Törökországhoz tartozókat is nyugton hagyta. Az országgyűlés valóban csak a tényleges terület védelmére szorítkozik, s az 5. tc.-ben Szlavóniát magyar anyaterületnek, a 27.-ben Fiumét és Buccarit magyar birtokban lévő önálló területeknek nyilvánítja, a 6.-ban a Partiumot bekebelezi, a 7.-ben, majd az erdélyi 1848. évi 1. tc.-ben kimondja Erdély únióját s valamennyire, főleg pedig a kapcsolt részekre vonatkozó igényét pedig a 21. tc.-ben fejezi ki.

Az igények és történeti jogok kifejezésére legalkalmasabbnak mutatkozott a hivatalos heraldika régi nagycímere, amelyre a pecsétek miatt úgyis szükség volt, de nyilvántartásba vették őket a királyi címhasználatban is.⁵⁷

Legrégibb 1848-as nagycímerünket az 1847—48. évi törvények szentesítésénél használt királyi nagy titkospecséten találjuk, felbontott formában. Alappajzsa a pecsét mezeje. Középen van a szentkoronával fedett magyar kiscímer. A mellékcímerek a társországek és igényelt tartományok címei. A pecsétmezőben köralakban övezik a kiscímet jobbról balfelé haladva a következő sorrendben: Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Galícia, Lodomeria, Bosznia, Szerbia, Kúnország, Bulgária és Erdély. Lényeges újítása, hogy tisztán magyar: nincs már rajta sem az osztrák sas, de egyéb osztrák embléma sem. Hiánya: Fiume címere.⁵⁸

Ez a címer nem mondható művészi alkotásnak. Látszik rajta, hogy sűrűsően készült, mert április 11-én már használni kellett. Rövidesen újat is rendeltek. (1. kép.) Újítás rajta az 1848-as évszám, továbbá az, hogy a mellékcímereket két végén a szentkoronához erősített hullámos, valószínűleg nemzeti-színűnek képzelt szalag fűzi össze. Azokon az iratokon használták, amelyeken az állampecsét rányomása volt szokásos. Mivel ez az írásfajta ritka, a nagyközönség csak lassan ismerkedhetett meg a nagycímerrel.⁵⁹

A felbontott típusú nagycímer mellett 1848-ból ismerünk valóban összetett nagycímet is. (2. kép.) Főleg nyomtatványokon és úrlapokon fordul elő. Legszebb példányát az 1847—1848-i országgyűlésnek a Landerer által kiadott képviselőházi naplóján találjuk, a címlap díszítésül alkalmazva.⁶⁰ Valószínű-

leg Tiroler József, a Landerer-cég európai hírv rajzolója és rézmetszője készítette.⁶¹

Az 1848-i nagycímer megfelel a kancellária által már korábban használtaknak, csak az osztrák elemektől megtisztítva fűzi össze a magyar kiscímet a vele összefüggő mellékcímerekkel, úgy, ahogyan róluk a magyarság már a XVIII. század közepe óta tanult, olvasott és vélekedett.⁶² Egyébként a közvélemény nem törődött vele annyit, mint a tisztán nemzeti kiscímerrel. 1848. márciusának utolsó napjaiban már felmerült az a gondolat, hogy pártolni fogják a lengyelek szabadságmozgalmát, s lemondanak a Galíciára és Lodomériára vonatkozó igényekről is.⁶³

6. A felelős magyar minisztérium a kancellária, a helytartótanács és a kamara örökébe lépett. A hivatalos hagyománynak megfelelően tehát a minisztériumoknak a közpímcímet kellett volna használatba venniük. Ám nem ez történt: az 1848-i magyar kormány a nemzeti hagyományokat követve, a kiscímeres pecsét használatára tért át. Egyedüli kivétel: Kossuth Lajos pénzügyminiszter és minisztériuma.

A pénzügyminisztériumnak eddig három pecsétjét sikerült megtalálnunk.⁶⁴ Mind a három középcímeres pecsét, s ugyancsak a középcímet találjuk az 1, 2, 5, 10 és 10 forintos bankókon.⁶⁵ Ez a címer most középhelyet foglal el a nagy- és kiscímer között, s boglárpajzsában elhelyezett (kis) magyar címeren kívül négyelt alappajzsában az újonnan csatlakozott Erdélynek és a régi kapcsolt részeknek, úgy mint Horvátországnak, Szlavóniának és Dalmáciának a jelvényeit tartalmazza. (3. kép.) Bizonyára nem véletlen, hogy éppen a pénzügyminiszternek van gondja a középcímerre: Kossuth olyan címeres pecsétet kívánt, amely 1848 szellemében Magyarország tényleges területét jelképezi, s amire a középcímer a legalkalmasabb. A nagycímer ugyanis az igénycímerekkel többet mond a kelleténél, mert problematikus területeket is szimbolizál, a kiscímerben pedig a kapcsolt részek nincsenek képviselve. Újítása az 1848-as középcímernek az is, hogy kihagyták belőle Galícia jelvényét, amely eddig következetesen benne volt. Ez gesztus is lehetett Lengyelország irányában.

Végeredményképen tehát megállapíthatjuk, hogy az uralkodó és a kormány a nemzeti tradíciók és a hivatalos heraldika hagyományai alapján az 1847—48:21. tc. szellemében három tisztán magyar jellegű címet szerkesztett Magyarország számára, mégpedig a nagy, közép és kis magyar címet, s amennyire a közjogi szempontok lehetővé tették, a kapcsolt részeknek is lehetővé tették saját címereiknek a használatát. Ez a megoldás pontot tett egy, a múltban sokáig vajdó és kísértő problémára.

7. Amikor a magyar felelős minisztérium megerősítése megérkezett, Deák Ferenc azt mondotta, hogy „minden megadatott, amit papiroson csak megadni lehet”. Igaza volt. Mert a valóságban „igyekeztek mindent viszszaadni tőlünk, nemcsak azt a keveset is, amivel korábban bírtunk” — írja Klapka.⁶⁶ Május végén már maga a miniszterelnök kijelenti, hogy „a reactio megkezdte játékát”. A dráma kifejlődését jól ismerjük. Délen kitör a nemzetiségi háború. A véderőtörvény szentesítését megtagadják. A veszélyben a ház kimondja a honvédség felállítását, s utólag jóváhagyja az államjegyek kibocsátását, tekintet nélkül a törvény szentesítésére. Batthyány lemond, s a minisztérium helyébe Kossuth elnökségével a Honvédelmi Bizottmány lép. *A forradalom új szakaszába lép.* mány lép. *A forradalom új szakaszába lép.* V. Ferdinándot lemondatták, de a magyar országgyűlés nem ismeri el Ferenc Józsefet. Windischgrätz megszállja a fővárost, s az országgyűlés Debrecenbe menekül. A kápolnai esata után az udvar, 1849. március 4-én, új birodalmi alkotmányt proklamál, mely szerint Magyarország Ausztria tartománya. A kocka azonban megfordul, s a diésőséges tavaszi hadjárat idején, április 14-én, az országgyűlés Kossuth indítványára a Habsburg-házat trónvesztettnek nyilvánítja, őt magát pedig az ország kormányzóelnökévé választja. Ekkor működésbe lépnek I. Miklós cár csapatai, s a magyar „mártír-sereg” 1849. augusztus 13-án Világosnál Paskievics előtt leteszi a fegyvert.⁶⁷

1848 tavasza óta a magyar republikánusok száma egyre gyarapszik. Lapjuk, a Március Tizenötödike, az eseményekkel párhuzamosan fokozza propagandáját és Kossuth-tal szemben is sürgeti a koronától való elszakadást. Cikkeiben a koronát is támadja,⁶⁸ s a hirdetéseiben előforduló kiscímerről,⁶⁹ az olhmützi proklamáció hírére először a pajzs sarkára esúsztatja⁷⁰ (XII. 4—9.), majd december 9-én végleg le is veszi,⁷¹ s ezzel megteremti a magyar köztársasági kiscímert. 1849 márciusában már odafejlődnek a dolgok, hogy a kormány és az országgyűlés is republikánus. A két ellentét tehát találkozik. Április második felében megszületik a magyar köztársaság hivatalos címere, a nagy-, közép- és kiscímer (7. kép) formájában. A nagycímert az állampecséten, a kiscímert a minisztériumok s a katonai és polgári hatóságok használják, a középcímert pedig az 1849. évi július 1-én kibocsátott 10 forintos bankón fordul elő. (6. kép.) Mind a három a régi alapformát tartja meg, csak a koronát veszik le róluk, s a nagypecsét új körirata: A MAGYAR ÁLLADALOM PECSÉTJE 1849. (4. kép.) Az első köztársasági nagycímeres pecsét 1849. április 17-én tűnik fel.⁷² A korona nélküli kispecsétek elseje az aradi hadsereg parancsnokságáé, 1849. III. 18-i keletű.⁷³ Az új címerre való át-

térés fokozatosan történt, a szerint, hogy mikor vált lehetővé az illető hatóságnak a pecsétésére fogantatás. Főleg a mozgó és hadbanálló katonai alakulatoknál ment ez lassan, ezért még később is találkozunk koronás címerekkel. Ilyet használ például 1849. VIII. 25-én a 15. és X. 4-én a 63. zászlóalj parancsnoksága.⁷⁴ Ezek azonban már a Világos utáni napok, s többnyire személyi igazolványokat adnak ki alattuk, nem akarván kockáztatni későbbi elfogadásukat. Az utolsó köztársasági pecsétet 1849. szeptember 30-án, Komárom hős védője, Klapka tábornok használta.⁷⁵

8. Az 1848—49-i szabadságharc bővelkedett fényes haditettekben és önfeláldozó hazafias erőfeszítésekben. Befejezésül tehát arra az önként kínálkozó kérdésre kell még felelnünk, miképpen jutalmazta a nemzet az érdemet?

Mészáros Lázár hadügyminiszter még 1848. őszén tervezetet készített egy magyar becsületrend alapítására. Elgondolása szerint katonai és polgári egyaránt megkaplhatta volna ezt a keresztet. A Honvédelmi Bizottmány azonban nem foglalkozott vele idejében, s a Debrecenbe való költözködéskor a tervezet elveszett.⁷⁶ 1849. februárjában az eszmét újból fölvetették, mivel azonban Debrecenben nem volt megfelelő műhely, kereszt helyett érdemkoszorút szerkesztettek.⁷⁷ Három osztályra volt. Az első sugarakkal kerített ezüst csillagból állott, középet arany babérkoszorú s a szintén aranyból való és koronás hármashalmon nyugvó magyar kettőskereszt ékesítette; a második osztályú érdemrend ezüstbabérkoszorú aranykettőskereszttel; a harmadik osztályú pedig kisebb ezüstkoszorú volt kettőskereszt nélkül. Volt még egy bronz érdemjel is, a szenttamási ütközet emlékére (1849. IV. 3.). Polgári személyek részére is adományozhatták ezeket az érdemjeleket, de nem vörös, hanem zöld szalagon. Világos után Kossuth és mások is készíttettek 1848—49. emlékérdemkereszteket.⁷⁸

9. Íme, így lüktet 1848—49. története jelvényeiben. Az 1847—48. évi 21. törvényeikk ősi jogaiba helyezte vissza a magyar színeket és az állameímert. Megszületett a magyar trikolor, a honvédség és a polgárság zászlaja, a nemzeti és republikánus kokárda, a kassai nemzetőrség vörsspikája és más nemzeti jelvények. Megszabadult az osztrák sástól és idegen körítéstől a magyar címer. Kár, hogy heraldikusaink nem foglalkoztak vele korábban, mert tudományos eredményeik szilárdabbá válhattak volna általa. A 48-as címer ugyanis alapjává lett a későbbi magyar címerrendezéseknek, az 1849-i pedig az egész 1848—49-es örökséggel együtt reánk hármolva, a harmadik magyar köztársaság címerévé is lett.

Kumorovitz Bernát

- ¹ Illés J.: A magyar címer és a királyi cím története. (Akad. Ért. XXIV. köt. 6. sz.) 1916. 3. l.
- ² Klapka Gy.: Emlékeimből. Budapest, 1886. 29. l.
- ³ Országos Levéltár. Arch. Regnicol. Ld. XX. 21. sz. A 46. és 53. országos egyes gyűlés jegyzőkönyve.
- ⁴ U. o. Az 57. országos egyes gyűlésen mutatták be.
- ⁵ U. o. Országgyűlési irományok 148/b. sz. — Magyar Törvénytár (szerk. Márkus D.) 1847/48. törv.
- ⁶ Márc. T. 1. sz. 2. l.
- ⁷ Márc. T. 1. sz. 4. l.
- ⁸ Márc. T. 1. sz. 1. l.
- ⁹ Márc. T. 2. sz. 1. l.
- ¹⁰ Márc. T. 2. sz. 1. l.
- ¹¹ Márc. T. 3. sz. 12. l.
- ¹² Ld. a 6. sz. jegyzetel.
- ¹³ Márc. T. 6. sz. 22. l.
- ¹⁴ Márc. T. 11. sz. 46. l.
- ¹⁵ Márc. T. 18. sz. 48. l.
- ¹⁶ A szabadságharc Emlékalbuma. Kassa, 1898. 44—46. l.
- ¹⁷ U. o. 69—72. l.
- ¹⁸ Madarász J.: Emlékirataim ... Budapest, 1883. 131. l.
- ¹⁹ Mészáros Lázár emlékiratai. (Közreb.: Szokoly V.) Pest, 1867. II. 57. l.
- ²⁰ Szeremlei S.: A Honvédelmi Bizottmány keletkezése s a forradalom kitörése 1848-ban. Pest, 1867. 56. l.
- ²¹ Márc. T. 34. sz. ápr. 24.
- ²² Horváth M.: Magyarország függetlenségi harcának története 1848—49-ben. Genf, 1865. I. 569. l.
- ²³ U. o. I. 580. l.
- ²⁴ U. o. I. 114. l.
- ²⁵ Szeremlei, i. m. 21—22. l.
- ²⁶ Váczy, P.: Die ungarische Nationalfahne. Ungarn, 1941. IX. 529—536. l.
- ²⁷ Madarász, i. m. 44. l.
- ²⁸ U. o. 38. l.
- ²⁹ U. o. 89. l.
- ³⁰ Márc. T. 40. sz. 1848. máj. 1.
- ³¹ Márc. T. 1. sz. 4. l.
- ³² Márc. T. 14. sz. 57. l.
- ³³ Márc. T. 19. sz. 78. l. — A vörösszalagosok a radikális értelmiségből valók voltak. Mérey Gy.: Munkásmozgalmak 1848—49. Budapest, é. n. 27. és 52. l.
- ³⁴ Márc. T. 23. sz. 94. l.
- ³⁵ Neogrady L.: Tábori rend és szolgálat 1848—49-ben. Honvéd, 1848. (Febr.—márc. sz.) 67. l. „Később még két zászlóalj és egy lovaglő üteg kapta meg a veressapkát, kitüntetésül.” U. o.
- ³⁶ Potemkin Ö.: Az 1849-ik évi magyar hadsereg feloszlásának okai ... Pest, 1867. 29. l.
- ³⁷ Márc. T. 247. sz. 1848. XII. 30.
- ³⁸ Rüstow, W.: Geschichte des ungarischen Insurrectionskrieges in den Jahren 1848 und 1849 ... Zürich, 1860. 197. l.
- ³⁹ Ld. a M. N. Múzeumban (Centenárius kiállítás) és a Hadi Múzeumban kiállított honvédségi zászlókat. Egy koronánélküli címeres lovassági zászló fényképét ld. a kiállítás Katalógusában (11. sz. melléklet).
- ⁴⁰ Ez a nagylelkű és figyelmes adomány 1848 tavaszán megismétlődött.
- ⁴¹ Felsorolásukat ld. a kiállítás Katalógusában.
- ⁴² Az aradi Múzeum tulajdona. (Kiállítási Katalógus, 63. l.)
- ⁴³ O. lt. Múz. törzsa. 1848—49. 1848. VI. 1.
- ⁴⁴ U. o. 1848. VI. 20.
- ⁴⁵ Magyarországi közgyűlések Naplója a Főrendeknél. Pozsony, 1848.
- ⁴⁶ Ezekre a címeres emlékekre von. ld. az O. lt. Múz. 1848/49-es törzsanyagát és az említett kiállítás Katalógusát.
- ⁴⁷ A nemzeti igények s az udvari heraldika régi küldelmére von. olv. Illésnek az 1. sz. jegyzetben i. művét.
- ⁴⁸ Márc. T. 22. sz. 89. l. — 1848. IV. 1-én a törvény-szék már bemutatja a Miniszteri Bizottságnak új pecsét-tervezetét. O. lt. Min. Biz. 597. sz.
- ⁴⁹ Márc. T. 34. sz. 1848. ápr. 24.
- ⁵⁰ Oly. Koller J.: Cerographia Hungariae ... Tyrnaviae, 1734. I—II—III. r.; Palma, F. K.: Heraldicae regni Hungariae specimen. Bécs, 1766. stb.
- ⁵¹ Illés, i. m. passim.
- ⁵² Nagy E.: Magyarország közzjoga. (Államjog.) Budapest, 1901. 53—67. l.
- ⁵³ U. o. 61., 64. és 65. l.
- ⁵⁴ Illés, i. m. 83—84. l.
- ⁵⁵ Illés, i. m. 83—84. l. IV. sz. tábla, 33. sz. kép.
- ⁵⁶ O. lt. Múz. törzsa. 1848/49. 1849. IV. 2.
- ⁵⁷ Magyarországi közgyűlések Naplója a t. karoknál és rendeknél ... Pozsony, 1848.
- ⁵⁸ Faragó M.: A Kossuth-bankó kora ... Budapest, é. n. 115. és 295. l.
- ⁵⁹ Ld. az 53. sz. jegyzetel.
- ⁶⁰ Márc. T. 12. sz. 49. l.
- ⁶¹ 1. A kincstári főfizetőhivatal pecsétje. O. lt. Múz. törzsa. 1848/49. 1848. VII. 21. — 2. A pénzügyminiszterium kiadóhivatalának pecsétje. U. o. 1849. I. 2. — 3. A pénzügyminiszter pecsétje. U. o. 1849. III. 18.
- ⁶² 1 F. (dátum nélkül.): Közlöny 120. sz. X. 8. — 2 F. (dátum nélkül.): Közlöny 58. sz. 1848. VIII. 6. — 5 F. (1848. IX. 1.): Közlöny 90. sz. IX. 7. — 10 F. (1848. IX. 1.): Közlöny 57. sz. 1849. III. 20. — 100 F. (1848. IX. 1.): Közlöny 142. sz. 1848. X. 30. Ez utóbbinak a fényképét ld. a Honvéd 1948. febr.—márc. sz. 57. l.
- ⁶³ Klapka, i. m. 86. l.
- ⁶⁴ Eckhárt, i. m. 267—275. l.
- ⁶⁵ Oly. pl. Márc. T. 1848. 13., 23., 26., 34., 210., 231. és 240. számát.
- ⁶⁶ Márc. T. 224. sz. 1848. XII. 2.
- ⁶⁷ Márc. T. 225—229. sz. 1848. XII. 4—8.
- ⁶⁸ Márc. T. 230. sz. 1848. XII. 9.
- ⁶⁹ O. lt. Múz. törzsa. 1848/49. 1849. IV. 17.
- ⁷⁰ U. o. 1849. III. 18.
- ⁷¹ U. o. 1849. VIII. 25.; 1849. X. 4.
- ⁷² U. o. 1849. IX. 30.
- ⁷³ Mészáros L. Emlékiratai II. 192—196. l.
- ⁷⁴ U. o. II. 195. l. — Honvéd, 1849. 59. sz. 1849. III. 6.
- ⁷⁵ Az 1848/49-i érdemjelekre von. olv.: Csillag F.: A szabadságharc érdemjelei c. tanulmányát, melyben valamennyinek a fényképét is közli. (Honvéd, 1948. febr.—márc. sz. 70—73. sz.)

Az első orosz dinasztia, melyet alapítójáról, a 862-től 879-ig uralkodott normann születésű Rurik novgorodi fejedelemről neveztek el, s amelyből IV. Iván 1547 óta a cári címet viselte — Godunov Borisnak és fiának, II. Fjodornak 1598-tól 1605-ig terjedő uralmát s az utánuk következett zavaros esztendőt leszámítva — IV. Vazul cárnak és sujai fejedelemnek 1610-ben a trónról történt letételéig uralkodott.¹

Az orosz, a magyar és a bolgár történelemnek hosszabb időn keresztül vitás kérdése volt Georgios Akropolites bizánci történétíró Rossos Urosának azonossága a Rurik-családbeli Rasztyiszláv halicsi fejedelemmel, Macsó urával, aki később a bolgár cári címet viselte. Ez a probléma ma már tisztázott, mert e személyazonosság többek hozzászólása után igazolást nyert. Elintézetlen kérdés ellenben még a Georgios Pachymeres és Nikephoros Gregoras bizánci íróknál szereplő Mytzes (Micsesz) bolgár trónigénylő származása és Rasztyiszlávnak Mihály nevű fiával való azonossága, amely probléma megoldásához fűződik a középkori orosz, magyar és bolgár történet egyik kapcsolatának felismerése.

A Rurik-család és az Árpád-ház tagjai között számos házasságkötés történt. A két utolsó ilyen összeköttetés IV. Béla király leányaival létesült, akik közül Anna az imént említett I. Rasztyiszláv halicsi fejedelemhez, Macsó későbbi urához, majd bolgár cárhoz, Konstancia pedig I. Leó későbbi halicsi királyhoz ment feleségül. Mivel a Rurikok IV. Béla most említett vejeinek egyikével, I. Rasztyiszlávval Magyarországon keresztül kerültek Bulgáriába, ezért előljáróban szüleinek, majd saját magának és gyermekeinek személyi adatait foglaljuk össze.²

I. Rasztyiszláv atyja, a szentként tisztelt Mihály, Halics és Csernigov fejedelme, Kiev nagyfejedelme, 1185 körül született s 1246-ban a tatárok áldozata lett; anyja, Rurik Román volhiniai és halicsi fejedelemnek a leánya, 1211 körül ment férjhez és 1241 után halt meg.³ E szülők fia:

I. Rasztyiszláv (Bizáncban: Rossos Uros), előbb Novgorod, majd Halics, Luczk és Csernigov fejedelme, ezután Macsó ura, végül 1258 után bolgár cár, 1225 előtt született és 1262-ben halt el; felesége Árpádházi Anna hercegnő, IV. Béla király leánya, Macsó és Bosznia hercegnője, 1226—1227. évek táján született, 1243-ban ment férjhez, s férjét 1276 után követte a sírba.⁴ Gyermekeik:

a) Mihály (Bizáncban: Mytzes = Micsesz) — akiről bővebben szólunk — Bulgária egy részének ura, 1244 körül született és 1265 után halt el; 1258 körül feleségül vette Aszen

Mária bolgár hercegnőt, aki 1240 körül született;⁵

b) ...leány, 1245 körül született és 1258 után halt meg; 1255 körül férjhez adták Aszen I. Mihály bolgár cárhoz, aki az 1238—1239. években született és 1257-ben rokona, Aszen Kálmán által agyonveretett; majd másodszor talán a most említett Aszen II. Kálmán cár — akit 1258-ban levertek — tette őt nejevé;⁶

c) Kunigunda, született 1246 körül, meghalt 1285-ben; először 1261-ben mert férjhez Przemysl II. Ottokárhoz, Csehország királyához, aki 1230 körül született és 1278-ban halt el; másodszor 1284-ben Rosenberg-Falkenstein Zavis troppau herceg felesége lett, akit 1290-ben kivégeztek;⁷

d) Margit, 1248-ban született, 1252-ben szülei a szerzetesi életre ajánlották fel; felvéve a fátvoly, Szent Domonkos rendjének nyulak-szigeti kolostorában élt, s 1290 után halt meg;⁸

e) Grifina, született 1250 körül, s az 1303 és 1309. évek között halt el; 1265 óta felesége volt Piast Lesko kujáviai hercegnek, aki az 1240 és 1242 évek között született, s 1288-ban halt meg;⁹

f) Béla, Macsó és Bosznia hercege, 1252 körül született; a Héder nemzetségbeli Kőszeghy Henrik volt nádor és szlavóniai bán 1272-ben a Nyulakszigetén megölte.¹⁰

I. Rasztyiszláv idősebbik fiáról az irodalomban ingadozó nézettel találkozunk. Ezért a következőkben az idevonatkozó problémát ismertetjük.

Rasztyiszláv (Rossos Uros) — mint említettük — 1243-ban feleségül vette Anna magyar hercegnőt, s 1262-ben meghalt. Idősebbik fiukkal, Mihálylyal, magyarországi családi kapcsolataival vonatkozásban az 1262. és 1264. években találkozunk.¹¹ Legidősebb leányuk 1255 körül Aszen II. János bolgár cár és Angelosz Irén szaloniki hercegnő fiának, I. Mihály bolgár cárnak a felesége lett. Férjét annak rokona, Aszen Kálmán 1257-ben agyonverette, az özvegyet pedig talán nejevé tette. I. Mihály cár meggyilkolása után Rasztyiszláv sereggel vonult Bulgáriába, leányát kiszabadította és magát bolgár cárnak nyilvánította.¹² A Bizáncban Rossos Urosnak nevezett Rasztyiszláv bulgáriai igényeinek folytatólagos fenntartójaként Mytzeszszel (olv. Micsesz) találkozunk, akinek ottani dolgairól az 1242-ben született és 1310 körül elhalt Georgios Pachymeres, valamint az 1295 körül született és 1359—1360 táján elhalt Nikephoros Gregoras munkáikban bővebben megemlékeztek. Micsesznek a most említett

bizánci történetírók által ebben az alakban fenntartott nevét Miča-ból (olv. Micsa) — a Mihály név szláv rövidítéséből — képezték görögös végződéssel.¹³ Rossos Uros és Micsesz, bár ez utóbbi a meggyilkolt I. Mihály cár Mária nevű édestestvérét feleségül vette,¹⁴ a másik párt által cárrá tett Konstantinnal szemben (aki Vatatiesz-Laszkarisz II. Tivadar nikeai császár és Aszen Ilona bolgár hercegnő Irén nevű leányát vette nőül s az Aszen nevet is viselni kezdte) uralmukat nem tudták fenntartani. Micsesz az 1262-ben kiújult trónversengés és ennek során kezdődött belháború elvesztése következtében Görögországba menekült, ahol 1265 körül saját és felesége közeli rokonainak, a Laszkarisz-családot detronizáló Palailogosz VIII. Mihály bizánci császárnak és nejének, Vatatiesz—Dukasz Teodórának¹⁵ a védelme alatt élt, s előbb Mesembriát bírta, majd a Szkamander-folyó környékén kapott jószágot.

Micsesznek s Máriának János nevű fiát és egy leányát ismerjük. János, aki az 1260—1261. években született, 1278-ban VIII. Mihály bizánci császár és Teodóra császárné Irén nevű leányát kapta feleségül. Konstantin cárnak és az alább említett Szvjatoszláv-Jakabnak 1277-ben bekövetkezett halála, valamint a közben fellépett Lachanas vagy másként Ivajlő nevű kalandornak¹⁶ leverése után 1279-től 1280-ig III. János néven Bulgária cárja volt, s nagyatyja után az Aszen nevet is viselte. Országának elvesztése után a bizánci birodalomban „deszpota” címmel élt. Ivadékai, akiknek nevét a mellékelt lezármazási tábla tartalmazza, a bizánci birodalomban tovább is Aszen-nek nevezték magukat és ott enyésztek el.¹⁷ Jánosnak leánytestvére az 1262—1263. évek táján született és 1280-ban ment feleségül a következő bolgár cárhoz, Terterij I. Györgyhöz,¹⁸ aki 1284-ben elvált tőle.

Az Aszen-dinasztia kihaltakor Raszisztzláv a férfiágon kiapadt uralkodócsaládból származott Aszen I. Mihály cár özvegyének, s e mellett két fiúnak, Mihálynak és Bélának volt az atyja. Megérthető tehát az a szándék, hogy a Macsóhoz közeli Bulgáriában új dinasztíát alapítson, s idősebbik fiát oda helyezze be, aminek folytán a szülői örökséget ifjabbik fia majd osztatlanul vehesse birtokába. Ezért arra törekedett, hogy Bulgáriát családjának megszerezze. Ezt a szándékát az bizonyítja, hogy veje meggyilkolása után nemcsak leányát szabadította ki, hanem a cári címet is viselni kezdte. Micseszt — helyesen Mihályt — nyilvánvalóan I. Raszisztzláv tette az uralma alatt álló bolgár terület urává, amelyet részére a meggyilkolt I. Mihály cár édestestvérével létesített házasság útján igyekeztek biztosítani. Ezeknek a körülményeknek a figyelembevétele mellett nem vitatható az, hogy Micsesz vagy Mihály

a legszorosabb családi kapcsolatban állott — a Konstantin cárral hozzá hasonlóan szembenálló — Rossos Urossal, vagyis Raszisztzlávval. Ezért őt Rurik I. Raszisztzláv cár családjában kell keresnünk, s ennek 1244 körül született hasonlónevű idősebbik fiában ismerjük fel. Ő az, akiről atyja 1258 után kelt oklevelében a következőképpen szólt: „Nos Razlaus dux Galacie ac imperator Bulgarorum et Anna ducissa uxor eiusdem ac Mychael filius eorundem...”¹⁹ S István ifjabb királynak és erdélyi hercegnek — a későbbi V. Istvánnak — ő az a Mihály nevű rokona, akivel kapcsolatosan István az atyjával 1262 december havában kötött békéről kiállított okiratában azt ígérte, hogy ha Mihály segítségére hadsereget küld, azt nem fogja az atyja — IV. Béla — földjén keresztülküldeni. Raszisztzláv idősebbik fiában, Mihályban a bolgár trón örökösét látta, míg ifjabbik fiára, Bélára Macsó birtoka várt. Amennyiben Mihály 1276 után — édesanyjának halálakor — életben volt, valószínűleg gondolt arra, hogy a macsói és a bosnyák hercegségeket, amelyek öccsének halála folytán őt illették, megszerezze. Ennek érdekében azonban valószínűleg sem ő, sem családja nem tett lépéseket. A hercegségeket ugyanis az akkori magyar király, IV. László saját édesanyjának, Erzsébet özvegy királynénak szánta és adta. Ebben az időben Bizánc több biztonságot és reményt nyújtott nekik, mint Magyarország, ahova Mihály anyja, Anna hercegnő évekig nem térhetett vissza és ahol ezalatt öccsét, Bélát 1272-ben meggyilkolták. Bizáncban viszont még mindig VIII. Mihály császár és felesége, Teodóra uralkodtak, akik ekkor szántak szerepet Micsesz (Mihály) fiának, a későbbi III. János cárnak és adták hozzá 1278-ban Irén nevű leányukat feleségül. Mihály és ivadékai további sorsát ezek a szempontok és események irányították.

Micsesznek és Raszisztzlávnak családi kapcsolatát Engel János-Keresztély már 1811-ben,²⁰ majd Bedeus József 1851-ben megjelent munkájában állította.²¹ Nevezettek ugyanis Micseszt Raszisztzlávnak Mihály nevű fiával azonos személynek tekintették. Engelnak a megállapítását, amelyet Bedeus is magáévá tett, Wenzel Gusztáv,²² Wertner Mór²³ és Baumgarten²⁴ — a kérdés bővebb indokolása híján — nem látták kellően megvilágítottnak. Jireček Konstantin-József azt a kombinációt is megemlítette, hogy Micsesz talán I. Mihálylyal volt azonos.²⁵ Ez a feltevés azonban nem vehető tekintetbe, mert I. Mihály cár az 1257-ik évet nem élte túl. Strahl Fülöp, Bahnson Vilmos²⁶ és Isenburg Vilmos-Károly²⁷ szintén tudnak Raszisztzláv későbbi férfiági ivadékairól, de ilyenekül tévesen a bosnyák uralkodókat jelölték meg.²⁸

Szentpétery Imre „Bolgárország IV. Béla királyi címében” címmel írt értekezésében a

rendelkezésre álló eredeti oklevélananyag alapján kétségbevonhatatlan biztossággal megállapította azt, hogy a „Bolgárország királya” címet IV. Béla 1255-ben vette fel és eddig ismert emlékeink szerint 1263-ban használta utoljára.²⁹ E címhasználat kezdőpontja és időtartama arra vall, hogy IV. Béla leányunokájának I. Mihály cárral kötött házassága révén Bulgáriát Magyarországhoz hatalmi körébe öhajította vonni, s ezt az igényét az Aszen-ház férfiágának kihalása után a szóbanforgó cím használatával mindaddig kifejezésre juttatta, amíg reménye volt arra, hogy Mihály (Micsesz) nevű unokája a bolgár trónt elfoglalhatja. Így IV. Béla bolgár királyi címe is közvetett bizonyítéka annak, hogy a bizánci történetírók Micsesze: Rurik Mihály herceg, IV. Bélának az unokája volt.

Engel és Bedeus megállapítását a feljebb vázolt tények és egyéb körülmények mind támogatják, s azzal ellentétes adatok nem merültek fel. Így a bolgár történetben az eredeti Aszen-ház férfiágának kihalta után szerepelt I. Rasztiszláv (Rossos Uros) cár mellett Mihály (Micsesz) trónigénylőt és III. János cárt is a Rurik-család ivadékaiként kell tekintetbe venni.

A Rurik-család szóbanforgó ágának nemzedékrendjét szemléltető táblát, amelyet az elmondottak figyelembevételével állítottunk össze, idemellékeljük. A táblán az Aszen nevet viselt III. János cár gyermekeit és unokáit is felsoroltuk. Ez a felsorolás azonban nem teljes, mert a bizánci császárságban Aszen néven később még számosan szerepeltek, akik nyilvánvalóan szintén tőle eredtek.³⁰

*

A bolgár történelemben a felsoroltakon kívül még egy orosz kapcsolattal bíró uralkodó szerepelt. Ez Szvjatoszláv-Jakab deszpotá, aki 1262-ben orosz fejedelmek ivadéka-nak vallotta magát,³¹ 1270—1271. években a bolgár cári címet viselte³² és 1277-ben utódok hátrahagyása nélkül halt meg. Georgios Pachymeres bizánci történetíró Sphenthisthlabos néven emlékezik róla.³³ A trónhoz való igényét szintén bolgár vonatkozású házasságra alapította. Felesége ugyanis Vatat-sesz—Laszkarisz II. Tivadar nikeai császárnak Aszen Ilona bolgár hercegnőtől született egyik ifjabb leánya — Konstantin cár feleségének testvérhúga — volt. Ez az uralkodó a Rurikok nemzedékrendjén ezidőszerint ismert Szvjatoszláv nevű családtagok egyikeivel sem azonosítható.³⁴ Mivel pedig szüleit eddig nem határozhattuk meg, ennek következtében az is bizonytalan, hogy a Rurikoknál egyébként szokásos keresztnevét vajjon nem anyai ágon történt leszármazás révén kapta-e?³⁵

Szvjatoszláv-Jakab cárt V. István magyar király 1270-ben kelt oklevelében „Zuetizlaus

Bulgarorum imperator, karissimus gener noster”—jének mondta,³⁶ amely szövegből Wertner Mór arra következtetett, hogy általa feltételezett második felesége V. István leánya volt.³⁷ E rokonságot illetően két szempontra kell figyelmet fordítanunk. Az egyik az, hogy a kérdéses időben a „gener” szót nemcsak a leány férjének, de általában olyan hozzátartozónak a megjelölésére használták, akivel a fennálló kapcsolat nem közös leszármazás, hanem házasságkötés útján keletkezett.³⁸ A másik tekintetbe veendő kérdés pedig az, hogy Szvjatoszláv-Jakab feleségét milyen vérrokonság fűzte V. Istvánhoz, IV. Béla király és Laszkarisz Mária nikeai hercegnő fiához? E rokonság meghatározása céljából összeállítottuk Szvjatoszláv-Jakab feleségének nagyszülőikig terjedő őstábláját, amely a következő:

Szvjatoszláv-Jakab felesége: Vatat-sesz—Laszkarisz ...nikeai hercegnő; *szülei*: 1. Vatat-sesz—Laszkarisz II. Tivadar Nikea császára és 2. Aszen Ilona bolgár hercegnő; *nagyszülei*: 1. Vatat-sesz—Dukasz III. János Nikea császára és 2. Laszkarisz Irén nikeai hercegnő (Laszkarisz Máriának, V. István anyjának testvére), 3. Aszen II. János Bulgária cárja és 4. Árpádházi Mária magyar hercegnő (IV. Bélának, V. István atyjának testvére).

Ez az őstábla azt mutatja, hogy Szvjatoszláv-Jakab feleségének atyja Laszkarisz Irén útján, feleségének anyja pedig Árpádházi Mária útján V. István magyar királynak elsőfokú unokatestvére volt. Így e két ágon fennálló közeli rokonság alapján mondta őt V. István 1270-ben generjének, tehát olyan hozzátartozójának, aki házasságkötés folytán került vele családi kapcsolatba. Ézért azt a feltevést, hogy Szvjatoszláv-Jakab másodszor is megházasodott és V. István leányát vette feleségül, mellőzzük.

*

Az elmondottak azt tanúsítják, hogy a Rurik-család egy ága Rasztiszláv (Rossos Uros) személyében Magyarországon keresztül Bulgáriával kapcsolatba került. Ebből az ágból Mihály (Micsesz) az Aszen-ház egyik tagjával kötött házassággal igyekezett a bolgár trónt saját és családja részére megszerezni. Ez a törekvés csak fiának, III. Jánosnak sikerült, akinek ivadéka — uralmuk elvesztése után — Bizáncban enyésztek el. Rasztiszláv és fia bulgáriai törekvéseit IV. Béla védőszárnyai alá vette és támogatta, s felettük való föhatalmának kifejezésül a bolgár királyi címet ugyanakkor ő maga vette fel. Ebből sarjadt a magyar királyok későbbi bulgáriai igénye, aminek emlékeként maradt benn címükben a „Bolgárország királya” cím.

Szilágyi László

Rurik Szent Mihály

Halics és Csernigov fejedelme, Kiev nagyfejedelme, sz. 1185 körül, † 1246.
— Rurik . . . volhiniai és halicsi hercegnő. esk. 1211 körül, † 1241 után.

I. Raszisztzláv

Novgorod, Halics, Luczk és Csernigov fejedelme, Macsó ura. 1258 után bolgár cár, sz. 1225 előtt, † 1262.
— Árpádházi Anna magyar hercegnő, Macsó és Bosznia hercegnője, sz. 1226—1227., esk. 1243. † 1276 után.

Mihály, Bulgária egy részének ura, sz. 1244 körül, † 1265 után. — Aszen Mária bolgár hercegnő, sz. 1240 körül, esk. 1258 körül.	 leány sz. 1245 körül, † 1258 után. — 1) Aszen I. Mihály 1246: Bulgária cárja. sz. 1238-1239., esk. 1255 körül, † 1257. — 2) † Aszen II. Kálmán, 1257: Bulgária cárja, † 1258.	Kunigunda sz. 1246. körül, † 1285. — 1) Przemysl II. Ottokár, sz. 1230 körül, esk. 1261., † 1278. — 2) Rosenberg — Falkenstein Zavis troppau herceg esk. 1234., † 1290.	Margit domonkosrendi apáca, sz. 1248., † 1290 után.	Grifina sz. 1250 körül, † 1303—1309. — Piast Lesko kujáviai herceg, sz. 1240—1242., esk. 1265., † 1288.	Béla Macsó és, Bosznia hercege, sz. 1252 körül, † 1272.
--	---	--	---	---	--

Aszen III. János

1279: Bulgária cárja, sz. 1260—1261., † 1280 után.
— Palailogosz Irén bizánci hercegnő, esk. 1278, † 1280 után

.....leány

sz. 1262—1263, † 1284 után.
— Terterij I. György. 1280: Bulgária cárja, esk. 1280.,
elv. 1284., † 1298 után.

.....leány — Angelosz Mihály neopatrai herceg. † 1295.	Mária — de Flor Roger caesar, tengernagy, a kataloniai zsoldosok vezére, esk. 1302., † 1305—1306.	Mihály	Andronikosz protovesztáriosz	Konstantin	Izsák	Teodóra — Tagarez Mánuel
---	--	--------	---------------------------------	------------	-------	-----------------------------

János 1347: szebasztokrator. — Apokaükosz.....	Mánuel 1347: szebasztokrator. — Szinaadenosz Anna.	Irén † 1355 után mint apáca Eugenia néven. — Kantakuzenosz VI. János, Bizánc császára, † 1333. mint szerzetes Ioasaph néven.	Mihály 1355.	András 1355.
--	--	--	-----------------	-----------------

Andronikosz

Jegyzetek.

¹ Baumgarten, N. de: Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du X^e au XIII^e siècle, közölve: Orientalia Christiana, IX. köt., Roma, 1927., 1—95. Baumgarten, N. de: Généalogies des branches régnantes des Rurikides du XIII^e au XVI^e siècle, közölve: Orientalia Christiana, XXXV. köt., Roma, 1934., 1—152. IV. Vazul cár származását l. az utóbbi kötet 45. lapján. Isenburg, Wilhelm Karl Prinz von: Stammtafeln zur Geschichte der Europaischen Staaten, II. köt., Berlin, 1936., 89—99.

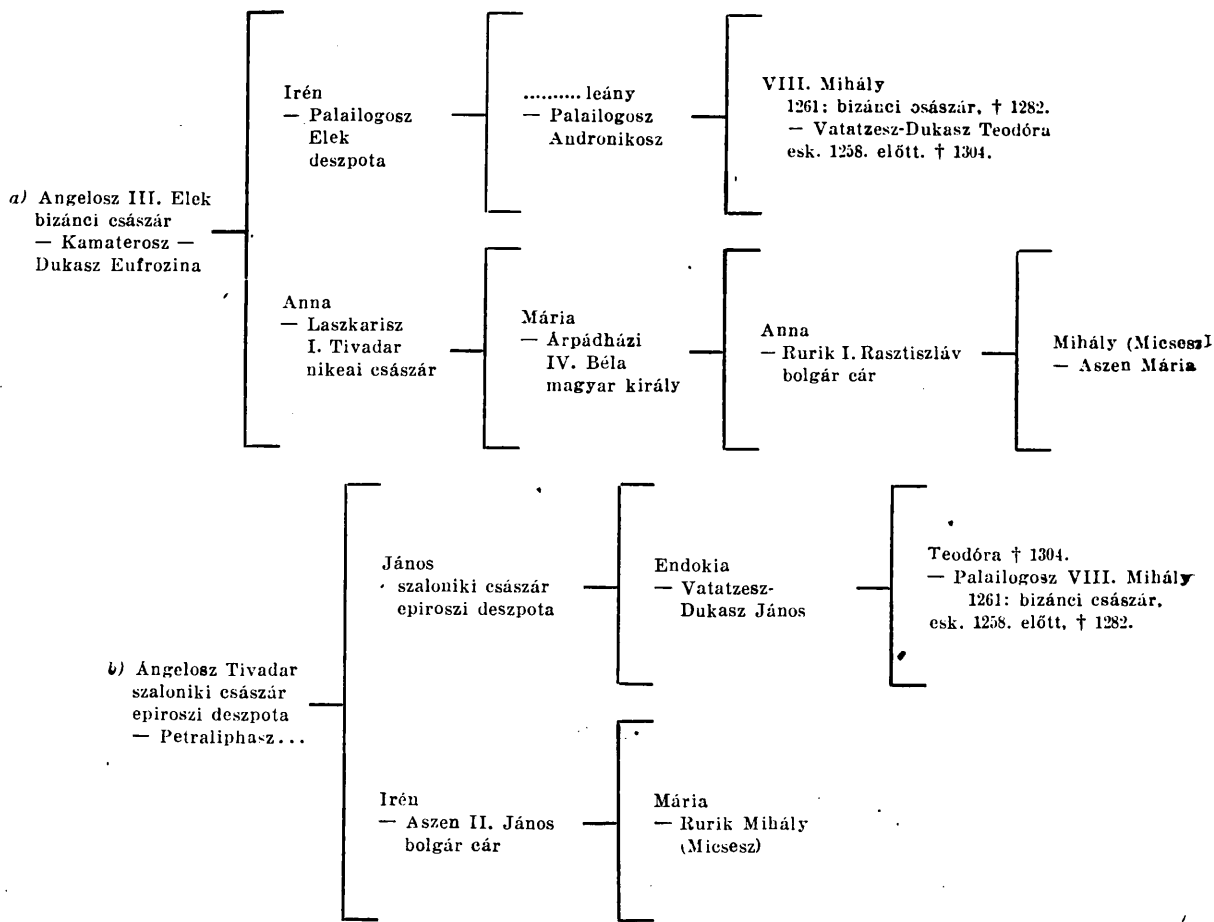
² Ezt megelőzően az orosz dinasztianak egy bolgár kapcsolatról tudunk: az 1015-ben elhalt I. Szent Vladimir kievi nagyfejedeleme egyik felesége Bulgáriából származott, v. ö. Baumgarten id. m., Orientalia Christiana, IX., 7., 8.

³ Strahl, Philipp: Geschichte des russischen Staates, II. köt., Hamburg, 1839., 48—50. Baumgarten id. m., Orientalia Christiana, IX., 19., 21., 47., 48., 54. Isenburg id. m. II., 91., 93.

⁴ Du Fresne — du Cange. Carolus: Historia Byzantina. Paris, 1680., I. Familiae Byzantinae, 320—321. Du Fresne — du Cange, Carolus: Illyricum vetus et novum, Pozsony, 1740., 108. Acropolita, Georgius: Annales. közölve: Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Bonn, 1836., 134—137., 162. Strahl id. m., II. 50. Századok, IX. kötet. 1875., 366—368., XXXVI. köt., 1902.,

679. XLIII. köt., 1909., 400—402. Wenzel Gusztáv: Rosztizlaw galicziai herceg, Budapest, 1887., 1—20. Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum qui vernacula lingua usi sunt, V/1. köt., Hannover, 1890., 106., 122., 135., 150—152., 520., 536., V/2. köt., Hannover, 1893., 914. Nagy Imre: Hazai okmánytár, VIII. köt., Budapest, 1891., 98. Wertner Mór: A középkori délszláv uralkodók genealogiai története, Temesvár, 1891., 165—168. Wertner Mór: Az Árpádok családi története, Nagy-Becskerek, 1892., 463—475. Archiv für Slavische Philologie, XXI. köt., Berlin, 1899., 622—626. Thallóczy Lajos és Áldásy Antal: Magyarország melléktartományainak oklevéltára, II. köt., Budapest, 1907., 456. Jireček, Constantin: Geschichte der Serben, I. köt., Gotha, 1911., 311—316., 320., II. köt., Gotha, 1918., 9. Slatarski, W. N.: Geschichte der Bulgaren, I. Teil, Leipzig, 1918., 135., 138—139. Turul, XXXVII. köt., 1922—1923., 12., 13. 22—25. Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, I. köt., Budapest, 1923., 257 : 853., 293 : 946., 313 : 1011., 375—376 : 1226., 428 : 1403., 431 : 1406., 449—450 : 1481., 489—490 : 1605., II. köt., Budapest, 1943., 51 : 1908. és 1909. Baumgarten id. m., Orientalia Christiana, IX., 54., 55., 86. Hóman Bálint és Szekfü Gyula: Magyar történet, I. kiad., II. köt., Budapest, é. n., 162. Isenburg id. m. II., 91., 105.

⁵ A reá vonatkozó forrásokat l. alább. Anyai nagyatyja IV. Béla és ennek fia, V. István hasonló ifjú korukban házasodtak.



⁶ Du Fresne — du Cange: *Historia Byzantina*, 320—321. Du Fresne — du Cange: *Illyricum vetus et novum*, 108. Wertner: A középkori délszláv uralkodók genealogiai története, 165—170. Wertner: Az Árpádok családi története, 473—474. Slatarski id. m. I., 135., 138—139. Turul, XXXVII., 12. Baumgarten id. m., *Orientalia Christiana*, IX., 54., 56. Isenburg id. m. II., 91. Téves egyes íróknak az a véleménye, hogy Rasztiszlávnak ez vagy valamelyik másik leánya azonos volt Mózes (Majs) nádor feleségével, v. ö. Wenzel id. m. 20. *Genealogiai Füzetek* I. köt., 1903., 50., III. köt., 1905., 38., IV. köt., 1906., 40.

⁷ Wenzel Gusztáv: Árpádok új okmánytár, IX. köt., Pest, 1871., 471. Archiv für österreichische Geschichte, XLV. köt., Wien, 1871., 142. Wertner: Az Árpádok családi története, 474., 531—534. Baumgarten id. m., *Orientalia Christiana*, IX., 54., 56. Isenburg id. m. I., 24., II., 91.

⁸ Magyar Sion, V. köt., 1867., 928., VI. köt., 1868., 482. Wenzel Gusztáv: Árpádok új okmánytár, IX., 519. Nyelvenléktár, VIII. köt., Budapest, 1879., 22., 52., 74. Wertner: Az Árpádok családi története, 474. Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis, I. köt., Budapest, 1896., CXXI—CXXII., 181—184., 186., 187., 191., 192., 193., 209., 211., 212., 214., 223., 227., 228., 234., 243., 252., 255., 262., 275., 281. Turul, XXXVII. 5., 6., 20—24. Baumgarten id. m., *Orientalia Christiana*, IX., 54., 56. Isenburg id. m. II., 91.

⁹ Wertner: Az Árpádok családi története, 474. Balzer Oswald: *Genealogia Piastów*, Krako, 1895., 9., 331—334. Baumgarten id. m., *Orientalia Christiana*, IX., 54., 56. Isenburg id. m. II., 83., 91.

¹⁰ Századok, IX., 368., XXIX. köt., 1895., 48. Archiv für österreichische Geschichte, LXV. köt., Wien, 1884., 192. Wertner: Az Árpádok családi története, 473. Jahrbuch der k. k. Heraldischen Gesellschaft Adler, Neue Folge, IV. Band, Wien, 1894., 58. Monumenta Romana Episco-

patus Vesprimiensis, I., 149. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig, II. köt., Budapest, 1901., 147. Thallóczy és Áldásy id. m. II., 5., 456. Jireček id. m., I., 322. Turul, XXXVII., 5., 17., 23. Szentpétery id. m. I., köt., 449—450: 1481., 489—490: 1605. Baumgarten id. m., *Orientalia Christiana*, IX., 54., 56. Hóman és Szekfü id. m., I. kiad., II. 211—212. Isenburg id. m. II., 91.

¹¹ Fejér, Georgius: *Codex Diplomaticus Hungariae*, IV/3, köt., Buda, 1829., 76., 210., 236. Wenzel: Árpádok új okmánytár, III. köt., Pest, 1862., 99., 101. A gróf Zichy-család okmánytára, I. köt., Pest, 1871., 5. Wenzel: Rosztiszlav galicziai herceg, 10., 18. Wertner: Az Árpádok családi története, 473. Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis, I., 149. Mihály macsóji és boszniai hercegségének vagy bánágának nincs okleveles nyoma, magyarországi családi kapcsolata alapján 1264-ben csak IV. Orbán pápa okleveleiben szerepel.

¹² Du Fresne — du Cange: *Historia Byzantina*, 320—321. Du Fresne — du Cange: *Illyricum vetus et novum*, 108. A gróf Zichy-család okmánytára, I., 5. Wenzel: Rosztiszlav galicziai herceg, 12., 20. Jireček Konst. József: A bolgárok története, Nagy-Becskerek, 1889., 251. Wertner: A középkori délszláv uralkodók genealogiai története, 165—168., 170. Wertner: Az Árpádok családi története, 466—469., 473—474. Jireček: *Geschichte der Serben*, I., 315—316. Slatarski id. m. I., 139.

¹³ Du Fresne — du Cange: *Historia Byzantina*, 320—321. Du Fresne — du Cange: *Illyricum vetus et novum*, 108—109. Gregoras, Nicephorus: *Byzantina Historia*, közzölve: *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, I. köt., Bonn, 1829., 60—61., 132. Pachymeres, Georgius: *De Michaele et Andronico Palaeologis*, közzölve: *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, I. köt., Bonn, 1835., 348—350., 434—441. Wenzel: Rosztiszlav galicziai herceg, 15., 17. Jireček: A bolgárok története, 254. Wert-

ner: A középkori délszláv uralkodók genealogiai története, 171—172., 174., 182—184. Wertner: Az Árpádok családi története, 521—523. Slatarski id. m. I., 139. és 141. lapjain a Mytzes nevet Mitzo alakban írta. E név nem származott a Demeter névből, mert ebben az esetben a jellemző r hangot — a Szávaszentdemeterből alakult Mitrovicához hasonlóan — megőrizte volna.

¹⁴ Gregoras id. m. I., 60. Pachymeres id. m. I., 349.

¹⁵ A kétoldali rokonság a következőképpen állott fenn: 1. az előző lapon közölt táblázatokat.

¹⁶ Bizáncban Gregoras (id. m. I., 131., 132.) és Pachymeres (id. m. I., 431., 432., 441., 445., 446., 466., II. köt., Bonn, 1835., 188., 192.) Lachanasnak nevezték. Ivajlóval való azonosságára I. Jireček: A bolgárok története 259—261. Wertner: A középkori délszláv uralkodók genealogiai története, 178—179. Jireček: Geschichte der Serben, I., 329. és Slatarski id. m. I., 146—147.

¹⁷ Du Fresne — du Cange: Historia Byzantina, 234., 260., 321—322., 325. Du Fresne — du Cange: Illyricum vetus et novum, 109—110., 114. Gregoras id. m. I., 132. Pachymeres id. m. I., 350., 434—441., II., 57. Jireček: A bolgárok története, 260—263. Wertner: A középkori délszláv uralkodók genealogiai története, 172—174., V. és VIII. táblák. Pauler Gyula: A magyar nemzet története, 2. kiad., II. köt., Budapest, 1899., 528. Slatarski id. m. I., 147—149. Isenburg id. m. II., 144.

¹⁸ Du Fresne — du Cange: Historia Byzantina, 322. Du Fresne — du Cange: Illyricum vetus et novum, 110. Gregoras id. m. I., 133. Pachymeres id. m. I., 446—449., II., 57. Jireček: A bolgárok története, 262—266. Wertner: A középkori délszláv uralkodók genealogiai története, 172., 189—190. és V. tábla. Slatarski id. m. I., 148—156.

¹⁹ A gróf Zichy-család okmánytára, I., 5. Fejér id. m. IV/3., 76. lapján említett az a tény, hogy István 1262-ben Mihály katonái segítségét tervezte és kötelezettséget vállalhatott aziránt, hogy segíthet hozzá Erdélyből IV. Béla földjének elkerülésével küldi le, ugyancsak azt bizonyítja, hogy Mihály azonos volt az 1262-ben Bulgáriában váltakozó szerencsével hadakozó Micseszszel. Wenzel Gusztáv szerint is Rasziszlávnak a pártfogoltja volt: Árpádkori új okmánytár, VIII. köt., Pest, 1870., 425.

²⁰ Engel, Johann Christian von: Geschichte des Königreichs Ungern. I. Theil. Tübingen, 1811., 291., 299. és Zweyte Genealogische Tabelle, Engel, Johann Christian von: Geschichte des Ungarischen Reichs, I. Theil, Wien, 1813. és u. ott 1834., 373., 383. és Zweyte Genealogische Tabelle.

²¹ Bedeus von Scharberg, Joseph: Historisch-genealogisch-geographischer Atlas zur Übersicht der Geschichte des Ungarischen Reichs, Hermannstadt, 1851., 2. Theil, IV. Tafel, IV. Tabelle.

²² Wenzel: Rosztizlaw galicziai herceg, 18.

²³ Wertner: Az Árpádok családi története, 473.

²⁴ Baumgarten id. m., Orientalia Christiana, IX., 54., 56.

²⁵ Jireček: A bolgárok története, 254. lap, 1. jegyzet. Ezt az azonosítást cáfolták Wertner: A középkori délszláv uralkodók genealogiai története, 171—172. és Pauler id. m., 2. kiad., II., 229—230., 528. Az a körülmény, hogy Georgios Akropolites (sz. 1217, † 1282)

bizánci történetíró Konstantin cár megválasztását Mytzes (Micsesz) megemlézése nélkül mondta el, nem teszi indokoltá ez utóbbi szereplésének a kétségbevonását, v. ö. Acropolita id. m. 162.

²⁶ Strahl id. m., II., 50. Bahnson, Wilhelm: Stamm- und Regententafeln zur politischen Geschichte, III. köt., Berlin, 1912., 77.

²⁷ Isenburg id. m. II., 91.

²⁸ A bosnyák Kotromanics-dinasztia őse a XIII. század első felében élt Prijedza bán volt, v. ö. Thallóczy Lajos: Tanulmányok a bosnyák hátság kezdetéről, Budapest, 1905., 37—40., 53—55. Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga Zemaljskog Arkiva, VIII. köt., Zagreb, 1906., 235—239., XX. köt., Zagreb, 1918., 93—94., 99. és 3. tábla, Századok, XLIII., 474—478.

²⁹ Közölve: Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére, Budapest, 1925., 225—240.

³⁰ Du Fresne — du Cange: Historia Byzantina, 325. Du Fresne — du Cange: Illyricum vetus et novum, 114. Wertner: A középkori délszláv uralkodók genealogiai története, 173—174. Jireček: Geschichte der Serben, I., 426—427., 439.

³¹ Jireček: A bolgárok története, 259. Wertner: A középkori délszláv uralkodók genealogiai története, 184. Wertner: Az Árpádok családi története, 523. Jireček: Geschichte der Serben, I., 320. Slatarski id. m. I., 140., 145—146. Baumgarten id. m., Orientalia Christiana, IX., 94. Hóman és Szekfü id. m. 1. kiad., II., 164.

³² Fejér id. m. V/1. köt., Buda, 1829., 126. Wenzel: Árpádkori új okmánytár, III., 255. XII. köt., Budapest, 1874., 8. Szendrei János: Miskolcz város története. III. köt., Oklevéltár, Miskolcz, 1890., 18. Szentpétery id. m. II., 53 : 1914., 82 : 1994.

³³ Pachymeres id. m. I., 181., 430., 433.

³⁴ V. ö. az 1. jegyzetben felsorolt munkákkal.

³⁵ Karácsonyi János azt állította, hogy Szvjatoszláv Jakab atya egy általa Terternek nevezett kún fejedeleme, fia pedig Terterij I. György cár lett volna, amit Jakubovich Emil adatok híján elvetett, v. ö. Turul. XXXVII., 11—13., 26—27.

³⁶ Wenzel: Árpádkori új okmánytár, XII., 8. Szendrei id. m. III., 18.

³⁷ Wertner: A középkori délszláv uralkodók genealogiai története, 179—189. Wertner: Az Árpádok családi története, 521—526.

³⁸ Pauler Gyula: V. István bolgár hadjáratai, közölve: Hunfalvy-Album, Budapest, 1891., 173. Pauler: A magyar nemzet története, 2. kiad., II., 537. Fejér id. m. V/1., 126. Wenzel: Árpádkori új okmánytár, III., 254—255. Az itt V. István király generjeként említett Leó, mindkét Boleszláv és Henrik hercegek neki nem vejei, hanem leánytestvéreinek férjei voltak, Nagy Imre: Anjoukori okmánytár, II. köt., Budapest, 1881., 255. Az itt Bodiszló, Pál és Gergely testvérek generjeként említett Nelipics ezeknek nem veje, hanem leánytestvérük férje volt, v. ö. Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti, CXXXIV. köt., Zagreb, 1898., 192—193. lapok közötti leszármazási tábla, 198—200. Turul, XXV. köt., 1907., 142.

Esze Tamás (IV.), II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának híres ezereskapitánya, majd brigadéros, a fejedelem és a kortársak tudomása szerint jobbágycsaládból származott: a Rákóczi-ház örökös-jobbágya volt az ecsedi uradalomhoz tartozó szatmármegyei Tarpán.¹ A fejedelem, midőn 1703. november 20-án „a jobbágyságnak terhe alól s abban való paraszti állapotokból“ felszabadította, okleveles bizonyítékát is szolgáltatta annak, hogy a nagyhírű szegénylegény, aki a szabadságharcot elindító tiszaháti felkelést megszervezte, s „első eszköze volt“ a haza felszabadításának „a német hatalmas és törvénytelen igája alól“, nem tartozott az ország privilegizált fiai közé, hanem történeti jelentőségű pályafutásának kezdetén „több hasonló jobbágysággal egyaránt“ szülőföldjén jobbágyi állapotban élt.²

Esze Tamás nem egyetlen olyan alakja történetiünknek, akire az utódok — nyilvánvaló jobbágyszármazása ellenére — megpróbálták a nemesi eredetet rábizonyítani. Nagy Iván szerint veszprémmegyei eredetű familia sarja, elei a XVII. században származtak át Szatmárba.³ Thaly Kálmán szintén azt írja Esze Tamás vázlatos életrajzában, hogy „az Esze-család régi nemességgű és veszprémmegyei eredetű; a XVII. században azonban egyik ága, alkalmasint a török elől, Tarpára, a Rákóczi-ház birtokára menekült, ott jobbágytelkeket szállván meg; ezekből származnak János és Tamás testvérek“.⁴

Az Esze-család nemesi eredetének fikciója azokból az iratokból táplálkozott, melyek a családnak 1793-ban Veszprém megye előtt indított nemességigazolási peréről maradtak fenn a perindító Esze Tamás szatmárnémeti szenátor (VI.) unokája, Esze Ferenc szatmári ügyvéd birtokában. Midőn Nagy Iván a család multjáról, majd tíz esztendővel később Thaly Esze Tamásról kért adatokat tőle, a család társadalmi tekintélyének emelése érdekében is — a régi nemességgű és előkelő származású Cserey-családból nősült — szívesen hivatkozott ezeknek az iratoknak a bizonyosságtételére.⁵

A perindítás előzménye az a levelezés, melyet Esze Tamás (VI.) szenátor 1778-ban kezdett a veszprémmegyei Kiskovácsi községben lakó nemes Esze Ferencsel.⁶ Tudomást szerzett arról, hogy Veszprém megye Peremarton nevű falujában — de a Dunántúl más részein is⁷ — él egy régi s kétségtelen nemességgű Esze-család,⁸ s felvetődött benne a gondolat: nincs-e vérségi kapcsolatban az ő familiájával, mert ha ezt bizonyítani lehet, nemesi jogok birtokába juthatnak a Szatmár megyében élő Esze-családbeliek is. A másfél évtized múlva megindított perben Esze Tamás — egyetértve a Tar-

pán jobbágysorban élő Esze Mihállyal (II.) és Esze Istvánnal (IV.) — azt akarta bizonyítani, hogy a szatmári Esze-család a XVII. század vége felé a veszprémiből ágazott ki.

A veszprémiek örömmel fogadták a jómódú és tekintélyes szatmári szenátor atyafiságos közeledését: „vannak e még ebből a Genealogiából?“, hiszen szegények voltak és földönfutók. A peremartoni református kisnemesek hosszú pereskedés után vesztesek lettek abban a perben, melyet a veszprémi káptalan indított ellenük, s el kellett hagyniok atyáik földjét. Esze Ferenc 1778. április 3-án kelt levelében így számol be erről a csapásról: „Isten eő Felsége maga tetszése szerént az ő ítéletit rajtunk által vitte, mivel a' régi Atyáinkról maradt örökségünkől ki kellett bujdosnunk most tizenegyedik esztendőbe; a' Veszprémi Ns Káptalannal 28 Esztendeig való törvénykezésünk után a' T. Királyi Tábla nekik adjudikálta (Peremartont). Már most Isten eő Felsége a' föld porára vetett bennünket, mivel már a' más Uraság földén lakunk árendába, jöllehet a' Nemesi Privilegyumunk meg vagyon, de már sem Sessio sem Curia semmi sintsen, hanem Árendát adunk a' Mlgos Gróff Nádasdi Ferencz Excellentiájának Kis Kovátsiba.“ A szatmáriakkal való rokon kapcsolatukban annyira nem kételkedtek, hogy régi családi iratokat is kerestek náluk: „ha valami Documentumok találtatnának Esze Tamás Uramnál vagy Desâ kálaz felől vagy Tuzok Telek felől vagy is Bőrtsön telek felől, fognánk jó szívvel, mivel ezen három pusztákat keresnénk“.

Mire alapította a szatmári Esze Tamás (VI.) a veszprémi Esze-családdal való rokonságát? Esze Ferenc levelére adott válaszában, május 18-án, azt írja, hogy nincsenek náluk családi iratok, s ezen ne is csodálkozzanak: nagyapjának az apja — a Peremartontól Szatmárba származott ős — prédikátor volt, Isten szolgájának pedig kevés gondja van az efféle írásokra. E levélben vetődik fel először a kuruc Esze Tamás (IV.) származásának kérdése: „Hallották é a régiektől, hogy egy atyok fia erre a földre le származott és nevezetesen hallották é a kurutz világba igen híres Esze Tamásnak híret, a ki volt a pap fia?“ A család nemesi származású prédikátor atyától származtatta az országos nevezetességre jutott parasztvezért.

Nemességigazolási perükben a tanúkihallgatások során ezt a rejtélyes prédikátor-óst akarták valószínűsíteni. A reá vonatkozó kérdést nem egyforma szöveggel tették fel a két helyen lefolytatott vizsgálat alkalmával. A beregmezei tanúkkal azt akarták bi-

zonyítani, hogy „a Nagy Attyoknak Édes Attya Esze Lőrinc Tarpai Predicator volt, s feleségül Márton Leányt tartott és a Dunán-túl Peremartonbul Weszprém Vármegyéből származott”. Veszprémben néhai Nemes Esze Tamás felől érdeklődtek, „a ki ez előtt Peremartonban lakott, s az All-földre nevezetessen Szathmár Vármegyébe Tarpára le szakatt és ott Predicatorrá lett”. Már ez is gyanút ébreszt. Gyanúkat a vizsgálatok eredménye még növeli: míg a messzi Veszprémben bőbeszédűen szólnak róla a valóságok, addig a kuruc Esze Tamás (IV.) szülőföldjén senki sem emlékezett a prédikátor ősre. „Mivel az Esze Familia igem meg sokasodott, úgy hogy egész egy Udvarral voltak, ezen hadból egy Esze Tamás le szakadt a Tiszán-túl a Debrétzeni Oskolákra és onnéd valahol a Tisza mellett Praedicatorrá lett” — vallják a veszprémi tanúk, de nem szólnak arról, hogy mikor is történt hát Esze Tamás átvándorlása a debreceni kolégiumba? A beregi vizsgálat csak azt tudta igazolni, hogy a felperesek nagyatyái édestestvérek voltak; Mihályé (II.) és Istváné (IV.) János (II.), — az ő nevét a Rákóczi-kor irataiból is ismerjük: bátyja volt az ezerek kapitánynak és ezerének alezredese, — Tamás (VI.) nagyatyjának a nevét nem tudták megmondani.¹⁰

A hetei vizsgálat jegyzőkönyvét olvasva, méltán csodálkozhatunk azon, hogy Esze Tamás szenátor (VI.) nem emlékezett nagyatyja nevére, s idegenektől akarta azt is megtudakolni, hogy vajjon az ő nagyapja valóban édestestvére volt-e a tarpai Esze-testvéreknek. Igaz, kisgyermek korában maradt árván, de anyja, Esze Tamásné Síró Panda, magas kort ért, 1780-ban halt meg fia szatmári házánál 75 éves korában;¹¹ lehetetlen, hogy ő ne emlékezett volna apósa nevére, s ne ismerte volna férje egész atyafiságát. Mi a magyarázata a családi emlékezet e különös kihagyásának?

A perre tartozó iratok között van egy genealógiai táblázat, mely azt bizonyítja, hogy az Esze-család másfél száz évre visszamenőleg ismerte leszármazását. És pedig nem szájhagyomány alapján, hanem két olyan oklevélből, melyeket éppen azért nem használt fel a perben, mert velük csak jobbágyszármazását bizonyíthatta volna. Az egyik a család II. Rákóczi Ferenctől nyert manumisszióslevele 1703-ból, a másik armálisuk, melyet a fejedelem 1708-ban adományozott.

A manumisszióból kiderül, hogy a kuruc Esze Tamás (IV.) szülei: Esze Tamás (III.) és Márton Anna. Feleségét Biró Annának hívták, volt egy Erzsók nevű leánykájuk. Rákóczi érdemes hívei közé számította az ezerek kapitány fítestvérét is: Mártont Mihály és Tamás nevű fiaival, Jánost István és Tamás nevű fiaival szintén felszabadította a jobbágyság terhe alól. A manumisszió hatálya

kiterjedt anyjának férfitestvéreire is: Márton Istvánra, Márton Andrásra és Márton Mihályra.

Az armális már nem említi a szülőket. Nincs szó benne az Erzsók leányról. Márton (I.) és János (II.) már csak egy-egy fiúval részesül a nemesítésben, mindkettőjük Tamás nevezetű. Márton Mihály egymagában, Márton András négy fiával (Márton Tamás, István és János), Márton György eggyel (István) fordul elő benne.¹²

A család nemességéért perbeszálló Esze armálisban említett Márton (I.) unokája, Esze Mihály (II.) és Esze István (IV.) pedig a János (II.) unokái. A nagyatyák tehát valóban testvérek voltak, a kuruc Esze Tamással együtt fiai a manumisszióban előforduló Esze Tamásnak (III.) és Márton Annának. János (II.) vénséget ért, 1740 körül még élt, s „öreg, igen siket és nagy szakállú” ember volt; fia, Tamás (VI.), is vén korában, a per megindítása előtt három évvel tért meg atyáihoz. A családi hagyomány bőszesen buzgó forrásából meríthettek volna a tarpaiak is, mikor a család eredetéről érdeklődtek. S hogy még sem innen merítettek, hanem egy kétes eredetű és értékű veszprémi hagyományból, ez nyilván mutatja, hogy a perben nem az igazság kiderítése, hanem elfedezése volt a céljuk; a rangban és vagyonban szépen gyarapodó szatmárnémeti Esze Tamásnak a nemesi állapot újabb anyagi és társadalmi előnyöket hozott volna, a tarpai Eszék meg szívesen szabadultak volna a jobbágyság ünt nyűgétől, s ezért kapóra jött nekik a nemes veszprémi Esze-családdal való összeköttetés, s mivel ezek között élt egy Tiszántúltra szakadt s prédikátori hivatatra lépő családtagról valami hagyomány — ha ugyan élt, s nem koholmány az egész —, jobbágyőseiket megtagadva ehhez a „déliab-ös”-höz kötötték magukat „az ősi Nemességeket kereső perben”.¹³

A kuruc Esze Tamás tehát kétségtelenül jobbágy-ivadék volt, s mivel társadalmi osztályát öntudatosan vállalta, hozzá hűséggel ragaszkodott akkor is, mikor már kiemelkedett belőle, bizonyára tiltakozott volna ilyen módon való megmenesítése ellen.¹⁴ A történeti kutatásnak az a feladata, hogy megkeresse valóságos őseit a tarpai jobbágyok között.

Jobbágycsaládok történetének kutatása nélkül feladat a források elégtelensége miatt is. A tarpai Esze-család nemzedékrendjét uradalmi összeírások, tizedjegyzékek és néhány más irat segítségével hozzávetőlegesen mégis össze tudjuk állítani egészen a XVI. század utolsó negyedéig, visszafelé haladva a Rákóczi-okmányokból jól ismert családtagoktól az egyre nagyobb homályba vesző ősökhöz.

Első fontos feladatunk Esze Tamás (IV.) életkorának megállapítása. Alakját a szép irodalomban és az újságikékben annyira be-

alkotott kép már nem is hasonlít a valóság-hoz. Komáromi János, a kurucvilág epikusa, úgy tudja, hogy öreg ember volt már, amikor a tiszaháti paraszt-felkeléssel felidézte II. Rákóczi Ferenc szabadságharcát, s nagy mult állott mögötte: ott volt Thököly csatáiban és résztvevett Buda visszavívásában is. A „kegyetlen és nagyerejű öreg“ a költő leleménye csupán, Buda ostromakor legfeljebb húsz esztendő volt. Születésének idejét elég jól meg tudjuk határozni ezredének 1706. március 14-én készített mustrakimutatásából, melyen a katonák születési helye és életkora is fel van tüntetve.¹⁵ Ekkor 40 éves volt, tehát 1665-ben vagy 1666-ban született. Bátyját, Jánost (II.), 45 esztendősnak írták, az ő születését 1660-ra tehetjük. Másik bátyjának, Mártonnak (I.), életkoráról nincs adatunk, annyi azonban bizonyos, hogy hármuk között ő volt a legidősebb, mert már névszerint említett házasembernek írják akkor, midőn testvéreit még csak szám szerint említik az összeírások. Első gyermekének életkorából következtetve arra kell gondolnunk, hogy Jánosnál jóval idősebb volt. Ha a kettejük között lévő korkülönbséget öt-nyolc esztendőre becsüljük, közel járunk a valósághoz, midőn atyjuknak Márton Annával kötött házasságát a század ötvenes éveinek elejére tesszük.

A tarpai lakosok 1674. évi összeírásában¹⁶ meg is leljük az apát: a Kandia-utcában lakik, három fia van. Szegénysorsú gyalog szolgáló jobbágy, egyetlen állata sincs, még disznója sem. Ez az adat magában is elég arra, hogy teljesen leszámoljunk a veszprémi legendával, mely a kuruc Esze Tamás (IV.) apját prédikátornak mondja, aki „circa finem saeculi praeteriti transmigravit ex Peremartony ad Tarpa“. Íme, 1650 körül már házas tarpai jobbágy, s ha prédikátori tisztet viselt volna, nem is vették volna fel az összeírásba. A századvéget nem is éri meg, az 1683. évi urbárium¹⁷ már csak özvegyét említi három fiával. Márton (I.) már felnőtt ember, bodnár-mesterséggel keresi kenyerét („faber lignarius“) és együtt él özvegy anyjával. 1686-ban megjegyzik róla, hogy házas, Jancsi nevű fia tíz esztendő.¹⁸ Még mindig egy kenyéren van anyjával.

Az anyja, Márton Anna, maga is régi tarpai jobbágyesaládból való, valószínűleg annak a Márton Gergelynek a leánya, akivel az 1648. évi urbáriumban találkozunk.¹⁹ 1694-ben még élt, mert ez év március 26-án írásba foglaltatja azt az osztályos egyezséget, melyet gyermekei között a Hideg-oldalban lévő szőlőjükre nézve létesített: Márton (I.) a maga részét 6 forintért és 6 polturáért átengedte anyjának, Tamás (IV.) öccsének és Erzsók húgának; János (II.) elismerte, hogy ő már kivette részét a Hideg-oldal szőlőből, mert anyja neki adta a hegyszorosban lévő Hajtás-szőlőt.²⁰ Ez az egyezséglevél a családfát új adattal gazdagítja: egy Erzsébet nevű leány

is volt a családban. Esze Tamás (IV.) leánykája azért lett Erzsók, mert a nagynénje nevét kapta. Csak az ő fia lehetett az az Antal Miklós, aki 1705-ben „Ezeredes Feő Kapitány Esze Thamás Uram Eötsé“-nek írja magát.²¹ 1703 tavaszán Márok községből állott Esze Tamás kurucai közé, a dolhai csatán elfogták, hosszú rabság után Szatmár kapitulációjával szabadult meg, s 1707-ben Esze Tamás ezerének kompániás főhadnagya volt.²²

A XVII. század vége felé, 1698-ban, e népes családból már csak Márton (I.) él Tarpán. János (II.) és Erzsók Márok községbe költöztek át. Mikor mentek el és mi húzta oda őket? — nem tudjuk megmondani.²³ A készülődőben lévő hegyaljai felkelés sodra még az előző évben magával ragadta, Károlyi Sándor szatmári főispán azonban még idejében — a felkelés kitörése előtt — elfogatta, s mikor az összeírás készült, tán még Szatmáron raboskodott. Rajta kívül még 15 ilyen elidegenedett jobbágyot tartanak nyilván Tarpán, mely fől-századdal előbb még a futójobbágyok menekvővárosa volt.²⁵ Alighanem Esze Tamás mozgólódásának részestársai valamennyien.

A Felsőtisza vidék századvégi jobbágymozgalmaiban évtizedek során felgyűlt elégedetlenség tör ki a békén, polgárosodásra hajlamos tiszai parasztság lelkéből. 1662-től 1703-ig — Báthory Zsófia rémuralmától a Rákóczi felkelés kitöréséig — a német uralom katonai és gazdasági elnyomása következtében a kurucvilág zúrzavarái között a falvak fogytak és szegényedtek, s a jobbágyok megérnek a forradalomra. A kuruc Esze Tamás (IV.) e megpróbált nemzedék gyermeke, s e rossz kor hatása familiája elszegényedésében is megfigyelhető. Az 1674-es urbáriumból láttuk, hogy atyja földhözragadt szegény, pedig negyedszázaddal előbb *nagypapja* még jómódú gazdameber, hat ökre, egy tehene és hét disznaja van. A család társadalmi helyzete is romlott: „az öreg Esze Tamás“ (II.) 1647-ben kilenc jobbágytársával egyetemben szabados darabont, még 1648-ban is az, de nem sokáig. Az ecsedi uradalom ekkor kerül át az igen emberséges Bethlen Istvánról a kemény Rákóczi György kezére, s a fejedelemnek szemet szúr a sok exempció, melyeket az öreg gróf oly bő kézzel osztogatott. Amidőn megszünteti a régi kiváltságolásokat, őt is visszaveti a szabados állapotból a marhával szolgáló jobbágyok közé.²⁷

Ebben az évben, midőn nevével már másodikban találkozunk, mintegy 50 éves. Életkorát maga mondja meg egy 1667-ben készült Memorialében: „En Tarpán lakó Eöreg Esze Thamás vagyok 70 Esztendő.“²⁸ Vagyis 1597 körül született. Az 1647-es összeírás szerint két fia van, 1648-ban három. Mivel „öreg Esze Tamás“-nak nevezték, nyilvánvaló, hogy egyik fiát szintén Tamásnak (III.) hívták. Ez az ezerskapitány korán elhalt apja. A másik

fiú valószínűleg amaz István (II.) mester, kinek szárandó esetét egy 1680. szeptember 2-án végbement vizsgálat jegyzőkönyve beszéli el: Midőn Báthory Zsófia fejedelemasszony karabélyosai Tarpán megszálltak, „veszekedés, ütés, verés, vágás“ keletkezett a katonák és a lakosok között, „két karabélyos István kovácsra ment, az akolhoz szorították, agyban főben verték“.²⁹ Az 1686. évi Conscriptio is említi, de nem a jobbágyok között, mert exemptusnak tartották.³⁰

1647-ben és 1648-ban az öreg Esze Tamás (II.) családja mellett egy másik Esze-családdal is találkozunk Tarpán; közös telken, egy kenyéren él három Esze-testvér: Mátyás, Lőrinc és Miklós (II.).³¹ Szép gazdaságuk van, nyole ökör, három tehén és tíz disznó tartozik hozzá. Lőrinc házasember, egy fia van. Mátyás is nős volt már, feleségét azonban a „sacra corona“, a beregi traktus törvényszéke elválasztotta tőle „propter adulterium“.³² Úgy látszik megint megnősült, mert 1674-ben előfordul egy Esze Mátyásné nevű gyalog szolgáló szegényasszony egy fiával, aki kétségtelenül azonos az 1683-as urbárium Esze Kátájával. A Badaló-utcában saját telkén lakik kiskorú fiával; az 1686-os összeírás özvegynek mondja. Jancsi fia nyole esztendő. Feltehető, sőt bizonyosra vehetjük, hogy amaz Esze János (III.), akit 1707-ben a dikális összeírás alkalmával a zsellérek közé vesznek fel, egy személy ezzel a Jancsival.³³ A zsellérek között ő a legvagyonosabb, tehát részes az Esze-család Rákóczi-korabeli anyagi boldogulásában, de nem részesül a manumisszióban és a nemesítésben. Különös, hogy ezt az atyja-fiát az ezereskapitány nem foglaltatta bele a kivátságlevelekbe, holott még anyja testvéreit és ezek fiait is felszabadította.³⁴ Esze Lőrincnek nem maradt fi ivadéka, bár 1674-ben van egy fia. 1686-ban már öregember. Leányát férjhez adta Lőrincz Mihálynak kiskirályhoz, egy kenyéren van velük, s neve mellett az áll, hogy saját telkét „más telekről bírja“. Az ítéletidőben, a XVII. század utolsó harmadában ez az ág is elszegényedik: Esze Mátyásnének 1674-ben csak két disznója van, később már egy sem; Lőrincnek 1674-ben öt, 1686-ban a vejével közös háztartásban kettő és egy tehénük.³⁵ Hogy milyen rokoni kapcsolatban volt ez az ág a kuruc Esze Tamás (IV.) ágával, erre a kérdésre a távolabbi adatok tárgyalása során egy feltevessel próbálunk feleletet adni.

A nagyaja, az öreg Esze Tamás (II.) az utolsó olyan családtag, akit még hitelesen hozzá tudunk fűzni a família nemzedékrendjéhez, pedig a feltételezett születési évét megelőző, majd félszázadra terjedő, időből is találunk Esze-nevezetűeket a tarpai jobbágyok között. Ezek azonban már mind tizedjegyzékekből származó nevek, s mivel a decimatorok nem törődtek a jobbágyok rokoni kapcsolataival, s megelégedtek az adózók nevének, termésük

és a kivetett tized mennyiségének keresztenként (gelima frugum) és kévénként (manipulus frugum) való feljegyzésével, a zsellérekénél (Christiani) pedig a hat denár kivetésével, a tizedjegyzékeket egymagukban alig lehet családtörténeti kutatásokban értékesíteni, s legfeljebb az egyes személyek előfordulásának időrendjéből vonhatunk egészen problematikus következtetéseket arra nézve, hogy talán apa és fiú, vagy talán testvérek nevére akadtunk. Felsorolásukat mégsem szabad mellőznünk, mert a később előkerülő mástermészetű adatok támogatása mellett értékesíthetők.

Az is megnehezíti családtörténeti felhasználásukat, hogy a decimatorok ugyanannak a családnak a nevét többféleképpen írták le, talán azért is, mert számadásaikat a helyszínen készült jegyzések alapján utólag állították össze. Az 1648-as urbáriumban is megfigyelhettük az Esze családnév kétféle írását: Tamás családját *Esze*, Mátyásét *Eössi* alakban írták, holott az előző évi urbáriumban mindkét család neve egyformán *Esze*. Bereg megye kaszon-vári járásának regestumaiból egész sorozatát állíthatjuk össze a családnév változatainak: *Esze, Esz, Eze, Ezze, Ese, Eöz, Eöze, Eöse, Eösse, ewsse, Öse, Eössi*. Mindezek a nevek az Esze-család tagjait jelölik, hiszen még hasonló nevű család sines Tarpán, s a vezetéknév ugyanazon családtagoknál is hol ebben, hol abban az alakban fordul elő.

Az 1616-tól 1565-ig terjedő félszázadból a tizedjegyzékek ezeknek az Esze-nevű tarpai jobbágyoknak nevét őrizték meg:³⁶

1616: Esze (Eössi) János. Esze (Eöse) Miklós.

1605: Esze (Eze) István özvegye.³⁷

1604: Esze (Esze) István özvegye.

1602: Esze (Eöz) István özvegye.

1579: Esze (Esz) István özvegye.

1583: Esze (Eze) István. Esze (Ezze) Tamás.

1582: Esze (Esze) István. Esze (Esze) Tamás.

1581: Esze (Eze) Balázs. Esze (Eöze) Tamás.

1580: Esze (Ese) Tamás. Esze (Eöse) Balázs.

1577: Esze (Eze) István. Esze (Eösse) Balázs.

1576: Esze (Eösse) Balázs.

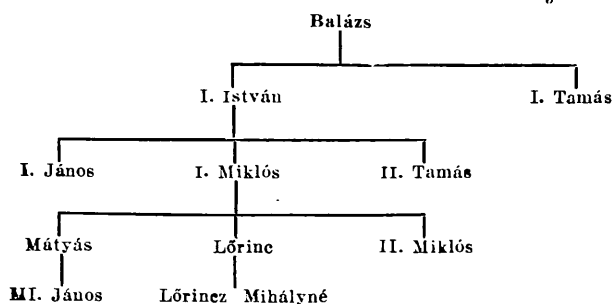
1565: Esze (ewsse) Balázs.³⁸

E névsor voltaképpen csak hét esztendőre (1577–1583) nyújt folyamatos tájékoztatást a család felnőtt férfi tagjairól. Balázs sokáig egyedül képviseli a családot a tizedfizető tarpai jobbágyok között, 1565-ben és 1676-ban még csak őt említik. Ő az idősebb generáció. Az 1577-ben megjelenő István (O.) és az

1580-tól ismert Tamás (I.) az ifjabb nemzedék. Az imént osztottuk azt a felfogást, hogy a dézsmaelszámolásokat genealógiai táblázatok készítésére nem lehet felhasználni,³⁹ mégsem vétünk talán a tudományos módszer követelményei ellen, ha az 1597 körül született Esze Tamás (II.) nagyapját és apját közöttük keressük. A nagyatyát kutatva csak Balázssra gondolhatunk, az apát keresve Istvánra is, Tamásra is. Ők ketten Balázs fiai lehetnek. A Tamás név nemzedékeken keresztül apáról fiúra öröklődik a családban, őt mégis el kell ejtenünk, mert 1583-ban nyomavész, s nem is kerül elő többé. Az Istvántól való származtatásnak is van némi nehézsége: 1597-ben már nem él, özvegye azonban folyamatosan kimutatható egészen 1605-ig.⁴⁰ Nem lehetetlen, hogy 1597-ben vagy az előző évben még fia született, s ez a Tamás (II.) nevű fiú ifjabb testvére az 1616-ban felbukkanó Jánosnak (I.) és Miklósnak (I.). János nyomtalanul tűnik el, harminc esztendő múlva sem róla, nem maradványairól nincs emlékezet. Miklós sem élt már 1647-ben, de fel kell figyelni arra, hogy az ekkor előkerülő három Esze-testvér közül az egyik Miklós nevet visel. Nem az apa neve élt-e tovább a fiú ritkán előforduló nevében?

Mindez feltevés csupán, az értelem játéka azért, hogy a család nemzedékrendjébe besorozhassunk öt olyan tagot, akiknek egymással való vérségi kapcsolatára és a következő nemzedékekkel való összefüggésére egyetlen adatunk sincs. Egyetlen új adat érintésére az egész építmény összeomolhatik. De remélhetünk-e még új adatot e távoli időből? Balázs, az utolsó ismertős, már élehetett akkor, midőn a középkori magyar állam Mohácsnál összeomlott. Meg kell elégednünk azzal, hogy a család multját napjainktól — hol biztosabb, hol bizonytalanabb adatokra támaszkodva — majd négyszázadnyi messzeségbe tudjuk visszakísérni. A legrégibb adat feltűnése éppen egy századdal előzi meg „a kurevilágban igen híres” s azóta is nagyemlékeztető Esze Tamás születését.

A tanulmányunkban felsorolt adatok alapján, ha csak a nevük szerint is ismeretes családtagokat veszük tekintetbe, így alakul az Esze-család valószínű nemzedékrendje:



Balázs: 1565, 1576, 1577, 1578, 1580, 1581.
I. István: 1577, 1578, 1582, 1583. Özvegye: 1597, 1602, 1604, 1605.

I. Tamás: 1580, 1582, 1583.

I. János: 1616.

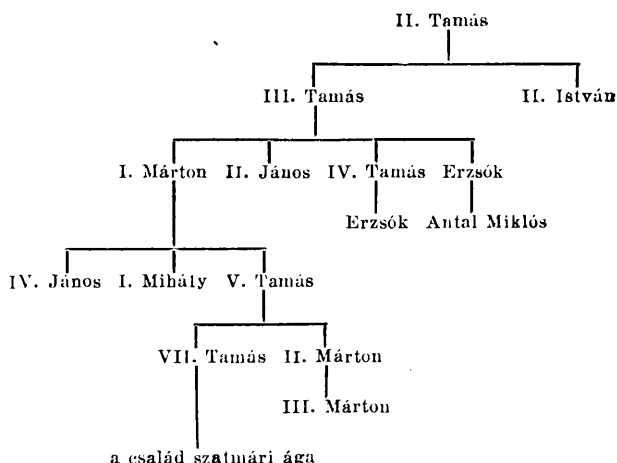
I. Miklós: 1616.

Mátyás: 1647: feleségét elvásztják tőle. 1648. 1674: Esze Mátyásné egy fiúval. 1683: Catherina Esz egy fiúval. 1686: Esze Kata nyolcesztendő Jancsi fiával.

Lőrinc: 1647: Mátyás öccse. 1648: egy fiával. 1674: egy fiával. 1686: Lőrincz Mihály ipa.

II. Miklós: 1648. Valószínűleg Miklós kováccsal azonos.

III. János: 1686: Nyolcesztendő. 1707.



II. Tamás: 1647: két fiával. 1648: három fiával. 1667: 70 éves.

III. Tamás: felesége Márton Anna. 1674: három fiával. Özvegye: 1683, 1686, 1694.

II. István: 1680, 1686.

I. Márton: 1683: faber lignarius. 1686: tízéves Jancsi fiával. 1694. 1697. 1703. 1704: hadnagy.⁴¹ 1707: Mártonné. 1708.⁴²

IV. Tamás: 1694. 1697.⁴³ 1702: sókereskedő.⁴⁴ 1703. május 6-án II Rákóczi Ferenc Brzezanban gyalogezredessé nevezte ki.⁴⁵ 1706: 40 éves. 1707. április 18-án Marosvásárhelyen brigadéroszá teszi.⁴⁶ 1708. május 27-én Czelder Orbán hajdúi Nyitrán megölték.⁴⁷ Felesége: Bíró Anna.⁴⁸ Leánya: Erzsók.⁴⁹

Erzsók: 1694. Antal Miklós: 1704, 1705, 1707.

IV. János: 1686.

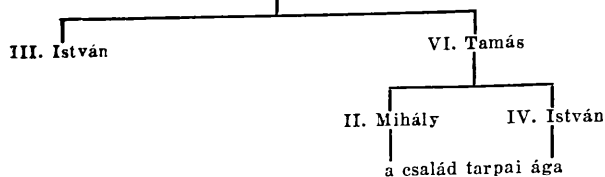
I. Mihály: 1703.

V. Tamás: 1703, 1708. Özvegye: Síró Panda 1750 körül Tarpáról Hetére, innen pedig mintegy három esztendő múlva Szatmárnémetibe költözött fiaival. †1780. június 8-án 75 éves korában.

II. Márton: †1783 körül. Felesége 1795. február 25-én 56 éves korában.

VII. Tamás: ő indítja meg a nemességigazolási pert 1793-ban. †1807. május 28-án 65 éves korában.

II. Márton: †1817. június 1-én. Özvegye: Jenei Papp Mária 1817. november 24-én. Fiútóduk nem maradt.⁵⁰



II. János: 1694. 1703: Márok. 1706: alezredes
Esze Tamás gyalogezredében, 45 éves. 1708.

Jegyzék.

¹ Rákóczi Emlékiratai: „Thomas Esze Paysan, mon Sujet de Tarpa.” (Histoire des Revolutions de Hongrie. V. 31.) — Károlyi: „Esze Tamás tarpai lakos, Rákóczi-nak jobbágya.” (Emlékiratai a Rákóczi-háború kezdetéről. Századok, VIII/1874. 318.)

² Stylus manumissionis domini Thomae Esze cum suis. (Prothocollum expeditionum ab anno 1703 ad annum 1706. 42. Az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattárában: Föl. Hung. 978.) — A tiszaháti felkelésről I. A szegénylegény Esze Tamás c. tanulmányomat. (Műveltség, 1/1946. 62—69.)

³ Magyarország császárai. IV. Pest, 1858.) 100—101.

⁴ Vasárnapi Ujság, XV/1868. 317—318.

⁵ A per iratai és a velejáró levelezés ma is megvan-e a család tulajdonában. — Nagy Iván minden értesülését a családtól szerezte: „Beküldött tudósítás szerint az a tárgyú oklevelek az Esze-családnál Szathmáron léteznek.” — Thaly Kálmán és Esze Ferenc találkozásáról Thaly ír az Adalékok bevezetésében.

⁶ Esze Tamás életrajzi adatait I. A református Esze Tamás c. dolgozatomban 6. jegyzetében. (Budapest, 1941.) — Esze Ferenc 1785 július 28-án halt meg 80 éves korában. A kiskovácsi református egyházközség halotti anyakönyvében nemes származása is fel van tüntetve.

⁷ Esze Ferencnek Ferenc nevű fia azt is vallotta a perben, hogy „egyszer bizonyos Vas Vármegyei Esze nevezetű ember kívánta édes attyához magát kapcsolni, de csak azt felelte. Attyáitól soha nem értette, hogy Vas Vármegyébe szakadtott volna valamely Attyafiok.”

⁸ „Esze Mihály, Esze István és Esze György az 1713. évi nemességvizsgálat alkalmával igazolták nemességüket, mint akik Peremartonban mindig nemesi szabadságban éltek és erről az 1717. évben bizonyáglevelet kaptak.” (Schneider Miklós, Fejérmegyei nemes családok. Székesfehérvár, 1935. 59—60.)

⁹ A per költségeinek viselésére névze 1793. június 25-én egyeztek meg Szatmárnémetiben.

¹⁰ Az első tanukihallgatás a beregmegyei Hete községben folyt 1793. február 11-én Esze István és Esze Mihály kérésére. Azért Hételeben, mert a felperes Esze Tamás édesanyja özv. Esze Tamásné Sírő Panda ura halála után „Márton és Tamás nevezetű két fiacskáival” ide költözött Tarpáról, mivel „ott a’ Nemesi Szabadságával nem élhetett”. — A második Esze Tamás kérésére Veszprémben 1793. augusztus 23-án.

¹¹ A szatmári református egyházközség halotti anyakönyve szerint.

¹² Az armális eredetije a család tulajdonában van. Fogalmazványa az Országos Levéltár kamarai lymbusában: Ser. I. fasc. 71.

¹³ A per 1793. november 13-án indult meg Veszprém megye polgári törvényszéke előtt Osváld Zsigmond vármegyei tiszti főügyész ellen, közel egy esztendőig folyt; sokáig „halgatásban” volt. 1743-ban Esze Gábor szatmári főbíró, a perkezdő Esze Tamás fia, kísérletet tett feladására.

¹⁴ A tarpai Eszék között úgy maradt fenn a per emlékezte, hogy abban a „Hunyadi Mátyás király által kiadott, s II. Rákóczi Ferenc felszabadító levelében is említett nemeslevelükön” alapuló nemességüket keresték. Nemesi származásuk hagományja a perre vezethető vissza, nem pedig a multból származó hagományra. (Esze János levele a szerzőhöz: Tarpa, 1923. június 24.) — 1696-ban a biharmegyei Főlegyházán élt egy Esze Tamás nevű 60 esztendőös nemes ember, aki tehát kor-

augusztus 25-én Rákóczi Tarpa hajdúváros kapitányává nevezte ki.⁵¹ 1740 körül még élt.

III. István: 1703.

VI. Tamás: 1703, 1708. 1790 táján halt meg.

II. Mihály: 1793.

IV. István: 1793. II. Mihály társaságában felperes a tarpaiak részéről a nemességigazolási perben. †1826. január 9-én 95 éves korában.⁵²

Esze Tamás

társra volt a kuruc Esze Tamásnak. (Vallomást tett 1696. augusztus 9-én abban a perben, melyet gr. Csáky Zsigmond kezdett Benkovics Ágoston váradai püspök ellen. Országos levéltár. Be nem fejezett táblai perek. Fons. 14. no. 247.) Bár neki Irregistrator. Főlegyházához közel eső bihari falvakból „Albis, Ottomány, Bogvoszló, Mihályfalva) is volta kltapasai, sőt egy (Bajnai István) Főlegyházáról is, mégsem valószínű, hogy tudott volna nemesi eredetű névrokonairól. A felkelés ezrednévsoraiban nevükre én sem akadtam. (A biharmegyei jobbágyskatónak 1704. április 29-én kelt névsora: Országos Levéltár. Descriptiones Portarum, Fasc. 1.)

¹⁵ Károlyi Sándor tiszántúli vezénylő generális 1706 évi mustrakönyvében található a 481. laptól kezdve. (A gr. Károlyi-nemzettség levéltárában.)

¹⁶ Connumeratio colonorum ad curiam F. Gyarmathiensem pertinentium. Giarmat dié 9. Januarii. (Országos Levéltár. U. et C. Fasc. 10. No. 16.)

¹⁷ Urbarium pertinens ad curiam Fejér Gyarmat ex speciali commissione Celsissimi Principis D. D. Emerici Thökölyi. A dje 9. Aug. A. 1683. (U. et C. Fasc. 43. No. 54.)

¹⁸ Descriptio Bonorum Szathmariensium anno 1686. facta. (U. et C. Fasc. 47. No. 16.) Ez az összeírás Márton öccseit, Jánost és Tamást nem említi, pedig a fi nemmen lévő családtagokat, a kicsiny gyermekeket is, névszerint felsorolja. Bizonyára azért, mert már elmentek a szülői háztól.

¹⁹ A manumisszió szerint testvérei: István, András és Mihály, az armális szerint: Mihály, András és Gergely. Az eddigelő felbukkant adatok nem elégségesek a Márton-család származási rendjének elkészítésére.

²⁰ E Memoriale a tarpai Esze-család régi iratai közül került elő.

²¹ A fejedelemhez intézett folyamodványában, melyre Rákóczi 1705. március 11-én Egerből adott választ. (Országos Levéltár. Lymbus. Ser. I. fasc. 72—73.)

²² A Bereg megye tiszaháti járásának katonáskodó jobbágysairól 1704. április 16-án készült megyei összeírás szerint Esze Jánossal együtt mentek hadba Márok községből, s rab Szatmárt. (U. o. Lymbus. Ser. I. fasc. 68—69.) — A tiszaháti felkelésben hadnagyi rangot viest Esze Tamás ezredében, az 1707. június 2-i megyesi mustrán a 12. compania főhadnagya. (Extractus Formalis Inlyti Regiminis Esze Thamassini Ordinis Pedestris. U. o. Lymbus. Ser. I. fasc. 84—86.)

²³ János a kuruc szabadságharc lezajlása után Márok-papiban lakott és ott, mint taxás nemes, nemesi szabadságban élt — mondja az egyik tanú a hetei vizsgálat alkalmával.

²⁴ Urbarium seu connumeratio colonorum ex parte Generalis Ferdinandi Goberti Sacri Romani Impery Comitit ab Aspremont ad Arcem Ecsed pertinentium anno 1698. 1698. június 13-án kelt. Magyar változatából Esze Márton neve hiányzik. (Mindkettő a gr. Károlyi-nemzettség levéltárában van: Lad. 45. no. 85. és 59.) — A manumisszió 1703-ban a szülőökről is megemlékezik, őket is felszabadítja. Hogy az apát élő személynek veszi, ez a fejedelmi kancellária nyilvánvaló tévedése, az anya talán még élt 1703-ban.

²⁵ „Ez faluban szabad menetele jövedele vagyon az ki akar ki menni lakojul, egy forintot téssen le; ha ki viszont meg akar itt telepedny, annak is egy forintot kell disponálny, ha ki másunnat megven ide lakny. ha nem hites, kezes, mert nem szokták ki adny.” (Urbarium seu connumeratio colonorum sive jobbagionum ad Arcem

Eched pertinentium, et ad rationem Principis Georgii Rakocii devolutorum et occupatorum anno 1648. U. o. Lad. 45. no. 59/a.)

²⁶ Nevük a *Nomina personarum* rovatában áll, s nem a *Desertae sessiones* névsorában, jelölül annak, hogy telkük-től nem rég váltak meg és még számítanak hazatérésükre.

²⁷ „Ezeknek nagyobb része fél eztendeőteől fogva, mióta hetes Drabant, mind Jobbágioknak kellene tenni őket” — írja Rákóczi az 1648-as urbárium széljegyzetében. Esze Tamás azonban már az 1647. évi urbárium szerint is „szabados drabant”. (Az Ezedi josag particularis urbanioma anno 1647. Országos Levéltár. U. et C. Fasc. 13. no 10.)

²⁸ Szathmári Kata és Szathmári Erzsébet annyukról való örökségének határát mutatta meg. „Nap Nyugattul Esze Tamás risze a ki viggel rá Migyen.” (Az Országos Levéltárban a Perényi család levéltárában.)

²⁹ Országos Levéltár. Lymbus. Ser. I. fasc. 26. „Esze István Tarpán lakó hiti után vallya: Tudgya azt, hogy Kis Ferencz nevű Karabélyos ütlet elsőben meg korbácsolta, és kardot fogván hozzája, ő csak el szaladot, semmi bűne neki nem volt.”

³⁰ „Az (Badaló) Uca között is vagyon három ház: Borbély Pálé, Szabó Mihályé, *István Kovácsé*. Amint mondgyák, ezektől se adózni, se szolgáljni nem tartoznak. Ki adot illy szabadeságot, nem tudatik.” 1648-ban Miklós kovács is „exempta, kiről extál levele.”

³¹ 1647: Matthias Esze, főcze Laurentius Esze, 1648: Főszti Leörincz, Máthtyás, Miklos. — A 30. jegyzetben említett Miklós kovács alighanem az itt említett Esze Miklós, s ez esetben István kovács talán az ő fia. — A perben említett Lőrinc név innen vette eredetét, de Esze Lőrinc sem volt prédikátor.

³² *Protocolum secundum actorum publicorum Tractus Beregiensis ab anno 1646 usque ad 1753. In fragmentis et eorum paribus opera Andreae Széles ordinarii notarii anno 1824. 5.*

³³ Actum in oppido hajdonicale Tarpa die 5. Augusti 1707. (Országos Levéltár. Descriptions Portarum. Fasc. 4.

³⁴ 2 személy, 4 ökör, 2 tehén és 2 köblös búzavetés után 5 dikára veszik fel. — Nem lehet azonos személy az ezereskapitány János nevű bátyjával, mert az Márok községből vonult hadba, s bizonyára Bereg megye összeírásába vették fel. Egyébként is nehéz elképzelni, hogy egy alezredes, akinek Rákóczi lovas ezereskapitányságot ígért, odahaza a szellérek sorában tartsanak nyilván. Vagyonos ember is volt: Hegedűs Sámuel 85 éves bolpaládi ember azt vallja a Gulács és Tarpa határperében (1791—1808) 1794. július 29-én, hogy „Tarpán laktában Esze János nevű embernél pásztorokodott, de a Kőrös erdőre a Kerülök mia keze alatt lévő sertéseit fel merte hajtani.” (A per bites másolatának 172. lapján a gr. Károlyi-nemzetségi levéltárban.)

³⁵ Neve az 1683. évi összeírásban nem fordul elő.

³⁶ A felhasznált tizedjegyzékek az Országos Levéltár *Regesta Decimarum* című sorozatában találhatók a *Comitatus Beregiensis* B. 964. (1565—1583), B. 965. (1597—1605) és B. 966. (1616) rakszámú kötegeiben.

³⁷ A szellérek közé vették fel és csak 6 dénár keresztyén-pénzt (pecunia Christianitatis) fizetett.

³⁸ A családnév eltérő írására nézve I. IIa Bálint megjegyzéseit A *dézsma adminisztrációja* című igen hasznos tanulmányában. (Levéltári közlemények XVIII—XIX/1940—1941. 246.) — A névváltozatok egyeztetéséből könnyen bizonyítani lehet azt, hogy ezek mind az Esze név különböző írásmódjai. Például *Eosse* (*cusse*, *öse*) Balázst 1581-ben Eze Baláznak írták, tehát ugyanúgy, mint több éven át Istvánt, akit 1582-ben Esze néven írtak be a dézsmajegyzékbe.

³⁹ IIa Bálint így nyilatkozik erről a kérdéscről 2. számú jegyzetében: „Az utóbbi időben megtörténik, hogy túlbuzgó családutatók a dézsmaelszámolásokat genealógiai kutatásokra akarják felhasználni. Megjegyezzük, hogy ezek ilyen célra egyáltalán nem alkalmasak, mert bennük lezármazási azonosításra épen semmi adat sem található.” Midőn azonban parasztcsaládok lezármazásához gyűjtünk adatokat, a tizedjegyzékek adatait mégis tekintetbe kell vennünk.

⁴⁰ 1597-ben 1 keresztet, 12 kévét fizet, 1602-ben 10 kévét, 1604-ben hatot, 1605-ben már nincs vetése. Egyre jobban szegényedő özvegyasszony.

⁴¹ Zemplén község 1704. január 3-án Esze Márton hadnagynak pálinkára, borra 1 forint 9 denárt adott. A szőlőskeiek 1703-ban „az Esze uram fiának” 2 icce bort adtak. Ez valószínűleg Márton Tamás nevű fia volt. (Rákócziáné militiae excessus. Zemplén vm. levéltára. Loc. 145. no. 160. A—C.)

⁴² 1807. április 8-án II. János maradécai panaszt emelnek a gr. Károlyi-uradalom fehérgyarmati úriszéke előtt I. Márton maradécai: Huszti János és Huszti József ellen, mert ezek háborgatják őket azoknak a jószágoknak birtokában, melyeket János — nagyatyjuknak atyja — Esze Tamás brigadéros özvegyétől vásárolt. (A panaszirat, rajta az úriszék ítéletével, az Esze-család iratai között maradt fenn. Az úriszék jegyzőkönyve a gr. Károlyi-nemzetségi levéltárban van: Ficsilis Acták, 1002.)

⁴³ Ebben az évben a hegyaljai felkelésben való részvétel miatt a szatmári várban raboskodik. Kiszabadulva „csendesén viselte magát otthon, adózásainak eleget tett, s bizonyos Pap János nevű nagy rablót, ki különben *rokona volt*, megölt. A most nevezett mindkettőnél — Kis Albrétről és Esze Tamásról van szó — gonoszabb volt és ravaszabb, több nyelven tudott, úti és egyéb leveleket hamisított.” (*Károlyi Sándor emlékiratai a Rákóczi-háború kezdetéről*, Századok, VIII/1874, 320.) Esze Tamás rokonágából csak a Márton-családbelieket, s ezt a Pap Jánost ismerjük. Az eset alighanem 1701-ben történt. Ez év április 26-án gr. Löwenburg Frigyes szatmári kommandáns elfogatása ügyében ír Nagybánya városának. (A város 1701. évi iratai között. Ad numerum 10.)

⁴⁴ „Maga élelmét sóval való kereskedésre adván, jött ment Debretzenben.” Midőn a tiszaujlaki sótiszték belekötöttek, s üldözöbbevették „családját Debreczen tájékára vitte”. (Pásztor Lajos, *Károlyi Sándor önéletrajának ismeretlen részlete. 1698—1703*, Magyar Könyvszemle, LXIX/1945. 113., v. ö. *Emlékiratai*-val, i. h. 321.) 1702-ben tehát már családos ember volt, s mivel felesége nem tarpai, talán Debreczen tájáról nősült.

⁴⁵ Károlyi Emlékiratai, i. h. 328.

⁴⁶ *Protocolum Rákócziánom I. 297—299*. (A br. Jeszenák-család levéltárában az Országos Levéltárban.)

⁴⁷ Haláláról egyetlen hiteles tudósítás maradt fenn: Steöszel Kristóf levele Károlyihoz Egerből 1708. június 3-án. (Károlyi-levéltár. Kuruckori iratok, 1708. Jun. Fasc. 1. no 22.) Az a történet, melyet *Kolinovich* mond el (*Commentarium de rebus Hungaricis libri XIII. ab anno 1701—1720*, 153—154. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, Fol. Lat. 389.), s melyet Thaly minden kritika nélkül elfogadott (*Bottján János II. Rákóczi Ferenc fejedelem vezénylő tábornoka*, Pest, 1865, 215—217.), tetszetős mese.

⁴⁸ Származásáról semmit sem tudunk. Egyetlen ismert rokona „egy meg élemedet betsületes Biró Gáspár nevű atyafia”, akit 1708. április 29-én, midőn úthán volt, egy csavargó katoná megölt. (Károlyi-levéltár. Kuruckori iratok, 1708. Máj. Fasc. A. no 27.) — Megözvegyülvén, férjhez ment Csekébe Kemechev György birtokos nemeshez, ki a felkelés folyamán Szabolcs megye katonáinak hadnagya, majd Sennyev Ferenc ezérének főstrázsamestere volt. (Esze János maradékaik az úriszékhez intézett folyamodványában van szó második házasságáról.) 1713-ban még özvegy volt. (A csonkapapi, somi és zapszonyi szökött jobbágyokról 1713. augusztus 26-án készült jegyzőkönyv szerint Panázt Istók papi Barkóczy-jobbágy 1710-ben ment el és Esze Tamásnéval lakik. Károlyi-levéltár. Lad. 25. no 68.)

⁴⁹ Csak a manumisszió említi 1703-ban. Korán elhalt, mert az imént említett folyamodványban az áll, hogy „Esze Tamás mag nélkül halálozott meg”.

⁵⁰ Az itt előforduló halálozások (helyesebben: temetési) adatok a szatmári református egyházközség anyakönyvéből valók. A családfára csak azokat vettük fel, akik a perhez tartozó genealógiai táblán még rajta vannak.

⁵¹ *Privilegium Tarpaiensium*. Az egri táborban kelt. (Prothocolon Domini Ecsed. U. et C. Fasc. 13. no 27.)

⁵² A tarpai református egyházközség halotti anyakönyve szerint.

A történetkutató mindig nagy örömmel fogadja egy-egy új oklevél- vagy regesztakiadvány megjelenését, mert hiszen ezáltal újabb és újabb anyag válik közkinccsé, amely a kiadás előtt olykor egyáltalán nem, máskor nehezen, de mindig sokkal nagyobb időfelhasználással volt csak hozzáférhető, mint a kiadott szöveg.

Am a kiadványok a kényelmes használat nagy előnye mellett nagy hátrányokkal is bírnak. A sokféle kiadványnak szinte áttekinthetetlen tömege már a nagy szám miatt is veszedelmet rejt magában. A mellett folyton ott leselkedik a közlés különféle hibáinak a lehetősége is. Vagy a hibás másolat, vagy a gondatlan közlés, vagy a félreértés számos esetben okoz súlyos, a kutatót félrevezető, vagy legalábbis türelmét próbára tevő hibákat. Köztudomású, hogy ilyen, hol mulatságos, hol nagyon is bosszantó hibák legjobb oklevélkiadványainkban is előfordulnak. Néhány ilyen súlyos hibára a magam gyakorlatában is több alkalmam volt már rámutatni. Ilyen pl. V. István 1272. június 16-i, két darabra szakadt oklevele, amelynek előtte ismeretes darabját Kukuljević ismert regesztáiban IV. László okleveleként könyvelte el. (Reg. no. 1085. Olv. a Turul 1918—21. évf. 35.) Ilyen erősen megtévesztő hiba az is, hogy Wenzel az Árpádkori Új Okmánytár XII. 231. lapján IV. Lászlónak 1287-ből való, de évszám nélkül kiadott oklevelét 1278. alatt közölte, nem sajtóhibából, hanem az eredetiben egészen hiányzó keltezését önkéntesül komponált kelettel pótolva az oklevél végére. (Olv. a Levélt. Közl. I. 318.) Sth.

Ez alkalommal egy összefüggő, hibás közlés-sorozatot kívánok bemutatni, amelyben a téves egymásratalások útvészítőjében csaknem elvész egy oklevél, és kevésbé figyelve, könnyen hamis útra kerülünk.

Egyik, a legjobbak közé számított okmánytárunknak: a Hazai Okmánytárnak IV. köt. 52. lapján találjuk IV. László király 1272. szeptember 7-i oklevelének szövegét (a Hevesi-gyűjteményből közölve), azzal a fejregesztával, hogy az oklevélben V. Istvánnak az az oklevele van átírva és megerősítve, amellyel Peres (!) földét Cséppánnak adományozta. A IV. László átíró oklevelének szövegében az átírt oklevélnek csak első szavait találjuk a Hazai Okmánytár idézett helyén, azzal az utalással, hogy V. István oklevelének teljes szövegét „lásd az Árpádkori új okmánytár III. 233. lapján”. Ha azután a Wenzel ÁÜO.-ának idézett helyét felüjtjük, ott, nagy ámulatunkra, V. Istvánnak egy egészen más oklevelét találjuk, Wenzel kiadása szerint „az eredeti után” közölve, amely nem Peres adományozásáról szól, hanem a borsmonostori apátságnak adományozott sopronmegyei dézsmahuszadról. A HO. utalása tehát hibás.

Viszont, ha utánajárunk, az is kiderül, hogy ezt a soproni huszadot adományozó oklevelet sem az eredetiből közölte Wenzel. Ezt nem is tehette, mert V. István kérdéses oklevelének *nincs is meg az eredetije*, csak IV. Lászlótól való átírata van meg. (Olv. A borsmonostori apátság Árpádkori oklevelei c. munkám 124—25. l.) Ebből az 1272-i átíratból közölte Wenzel is V. István borsmonostori adománylevelét, s az átíró oklevél az ÁÜO. IX. köt. 5. lapján meg is található.

Ebből aztán azt is megállapíthatjuk, hogy IV. Lászlónak ez a Wenzelnél közölt átíró oklevele azonos a Hazai Okmánytár IV. köt. 52. lapján olvasható szöveggel, amely a fentebb említett félrevezető utalást tartalmazza. Wenzel tehát 1871-ben megjelent IX. kötetében gyanútlanul újra közölte ezt az oklevelet, mely a Hazai Okmánytárban (IV. 52.) már előbb, 1867-ben megjelent.

Ez még nem volna baj. De Wenzel tovább is ment, mert az ÁÜO. XII. kötetében a 71. lapon nyugodtan adta a Hazai Okmánytár hibás közlésének a kivonatát a percsi oklevél átírásaként, *melyet pedig ő maga előbb, a IX. kötetben helyesen közölt* mint a borsmonostoriaknak adott oklevél átírását! Fejcsóválva bár, de ezt is tudomásul vesszük.

Eddig tehát tisztázódnék a hibák között bujkáló ügy. De mi van azzal a percsi oklevéllel, amelyet a Hazai Okmánytár IV. László 1272. szeptember 7-i oklevelébe zavart bele? Hol van V. Istvánnak ez az oklevele? Ezt is kideríthetjük.

V. Istvánnak ez a Peerch (*Nemesperk*, Perkovce, Nyitra vm., nem Peres, ahogy a Hazai Okmánytár írta át) adományozásáról szóló oklevele is IV. László átíratában van meg, *de nem 1272-ből, hanem 1282-ből!* Ezt az átíró oklevelet is megtaláljuk Wenzelnél az ÁÜO. IV. köt. 239. lapján. V. István átírt oklevelének szövege persze itt sincs közölve; Wenzel az ÁÜO. III. köt. 174. lapjára utal. De az most már nem is fog megiegni, ha az ÁÜO. III. köt. 174. lapját felüjtve ott megint nyomát sem találjuk V. István nemesperki oklevelének, mert azon a lapon a pécsváradi konvent 1267-i okleveléből egy baranyai föld határleírását olvashatjuk!

De a nemesperki oklevél azért mégsem vészett el. Ha türelmesen keressük tovább, meg is találjuk ezt is Wenzel ugyanazon III. kötetének 274. lapján. A 174. lapra való utalás tehát sajtóhiba volt, s ennek megállapításával azután a kiadások zavarai közt folytatott kalandos és tanulságos kutató útunkat végre be is fejezhetnők. A nemesperki oklevél mégis csak megkerült.

Míg azonban az a borsmonostori oklevél, amelyet a Hazai Okmánytár által tévesen utalt helyen (AÜO. III. 233.) találunk, évszámmal kelt (1270. nov. 5.), a nemesperki adomány nincs évszámmal kezelve. A keltezés egyéb adatai szerint azonban legnagyobb valószínűséggel ezt is 1270-re tehet-

jük. (Olv. a Kritikai Jegyzék II. köt. 1935. sz.) Kutatásunk ezzel zárul véglegesen.

Épületes példák oklevélkiadásainkban a kutatóra leselkedő veszélyeknek, amelyeket kikerülni bizony szorgos figyelem mellett is elég nehéz.

Szentpétery Imre

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR GYARAPODÁSAIRÓL

Az Országos Levéltár 1947. és 1948. évi gyarapodásaival kapcsolatban elsősorban arra kell rámutatnunk, hogy ezekben az években egyre fokozódott a családoknak és közületeknek az a fel fogása, hogy irataik legjobb őrzőhelye az Országos Levéltár. Ha a családoknak anyagi körülményei nem is tették minden esetben lehetővé azt, hogy ellenszolgáltatás nélkül bocsássák iratanyagukat a magyar történetkutatás rendelkezésére, irataik értékesítésénél mégis elsősorban az Országos Levéltárhoz fordultak. Népi demokráciánk egyre izmosodó anyagi ereje pedig lehetővé tette, hogy a vételre felajánlott értékes iratok megvásároltassanak.

A gyarapodások sorában első helyen az Esterházy-család tatai levéltárát kell megemlítenünk, amely letéteményezés útján került az Országos Levéltár őrzetébe. Habár a hadműveletek következtében ez a nagyterjedelmű levéltár erősen megrongált, letéteményezése mégis nagyértékű iratanyagot tett a történetkutatás számára hozzáférhetővé. Elsősorban a Familiaria, a Dominium Tata és a Dominium Sempthe iratsorozatokot kell itt megemlítenünk, ezenfelül kiemelkedő értékű azonban Esterházy Miklós szentpétervári követsége idejéből származó naplókötetei. Jelentős terjedelmű a legújabbkori gazdasági forrásanyag is, amely a magyar feudálkapitalizmus kialakulásához szolgáltat értékes adatokat. Hasonlóképpen letét útján került az Országos Levéltárba a Teleki-család gyömrői levéltárának töredéke, illetőleg maradványa is, amelyből jelenleg mindössze 140 középkori oklevél s párszáz jelentősebb újkori irat hozzáférhető, az iratanyag zöme ugyanis teljesen összekevert, rendezetlen állapotban került beszállításra. Ugyancsak letéteményezés útján került az Országos Levéltárba a hg. Windischgraetz-család sárospataki levéltára szintén rendezetlen állapotban: anyaga a család külföldi történetére, valamint a keletfelvidéki birtoktest XIX. századi fejlődésére szolgáltat értékes forrásanyagot.

A kisebb terjedelmű letéteményezett levéltárak közül meg kell említenünk a Moson-család levéltárát, amely a család címereslevelén kívül adatokat tartalmaz Moson György szatmárnégyezi tiszti főügyészre; a Sipos-család levéltárát, amely a családnak a hadműveletek idején megsemmisült levéltárából származó másolatokat, családtörténeti feljegyzéseket s legújabbkori családi iratokat tartalmaz; a Schwaben-Durneiss-család levéltárát, amely családtörténeti adataival s végül a Mezőszegedi Szegedy-család levéltárát, amelynek az ötvösi gazdaság működésére vonatkozó iratai jelentősek.

A háborús cselekmények következtében megrongálódott a vidéki levéltárak közül az utóbbi években a Zichy-Mesko-család boldogkőváraljai levéltára helyezettett el az Országos Levéltárban.

Vásárlás útján jutott az Országos Levéltár birtokába a Kövecsesi Lukács-család levéltára, amelynek legértékesebb részét a 38 darab középkori oklevél képezi. Ezek közül 3 Árpád-kori s közülük külön említést érdemel IV. Béla királynak egy, — az irodalomban mindeztideig ismeretlen — 1247. évi oklevele 1383. évi átírásban. Az oklevelek főként Abauj, Gömör és Nógrád megyék területére vonatkoznak. A levéltár újkori darabjai főleg a XIX. században lefolyt tagosításokra, úrbérváltságokra vonatkozólag tartalmaznak becses forrásanyagot. Az egykori Ruszka Dobó-családnak ugyancsak vásárlás útján megszerzett levéltártöredékében a 38 dtrab középkori oklevél s az elég terjedelmes újkori anyag Abauj, Zemplén, Nógrád, Gömör és Arad megyék területére vonatkozik. Az Esterházy-család pápai levéltárából származó birtokkönyvek a pápai uradalom egyes községeinek határaitól, az urasági és jobbágyföldek kiterjedtségéről nyújtanak pontos leírást.

A Khuen-Héderváry-család hédervári levéltárából az Országos Levéltár szintén értékes iratanyagot vásárolt. Kiemelkedik ebből a 29 darab középkori oklevél, azután Mátyás király korából származó leveleskönyv s igen értékes az a 109 levélből álló gyűjtemény, amely külföldi fejedelmeknek, egyházfőeknek Pázmány Péterhez intézett leveleit tartalmazza. Ugyanebből a levéltárból származó térképvázlatok minden valószínűség szerint Lipszky nagyírú térképének voltak a Délvidékre, valamint Erdélyre vonatkozó első vázlatai.

Vásárlás útján került az Országos Levéltár birtokába a Szemere-család elpusztult levéltárának elenchusa amely IV. Béla király egy eddig ismeretlen 1255. évi oklevelének regesztáját tartalmazza; a Szirmay-család szirmabesenyői levéltárának egy része, amely 4 középkori oklevelet, valamint a családtörténeten túlmenő jelentőségű újkori iratokat tartalmaz.

Idéiglenes megőrzésre vétetett át végül a Hadik-Barkóczy-család levéltárának megmaradt része, amely a két Hadik András tábornokra (1710—1790 és 1764—1840) nyújt hadtörténelmi szempontból értékes adatokat s meg kell említenünk Miksa császárnak Hadik Béla ellentengernagyhoz intézett leveleit is.

Az Országos Levéltár megvásárolt ezenfelül egy 99 középkori oklevélből álló gyűjteményt is, amely oklevelek a délnyugat Dunántúlra vonatkoznak, tehát oly területre, amelyre vonatkozólag az

Országos Levéltár eddig aránylag kisebbszámú oklevéllel rendelkezett.

Kiegészítés érkezett a Görgely-, Báthly- és Karácsony-családok levéltáraihoz, valamint ajándékozás révén Vukovics Sebő irataihoz. Külön meg kell említenünk a Szögyény-Marich-család levéltárához érkezett kiegészítést, amely Kray Ferenc tábornagynak 1794—1805. évi levelézését, feljegyzéseit tartalmazza a rajnai és olaszországi hadszínterekről s így hadtörténelmi szempontból igen becses. A Széchenyi-család levéltárához vásárolt kiegészítés 32 csomóból és 5 levélmásolati könyvből áll. A levelezésben Széchenyi István 137 levele található, köztük 115 sajátkezű, ezenfelül 354 sajátkezű feljegyzés, nyugta, valamint Széchenyi Istvánhoz intézett 1332 levél. A Máriássy-család levéltárához vásárolt kiegészítés pedig Máriássy Miklós — Rákóczi korabeli ezredes — és felesége levelezéséből áll s így hadtörténelmi szempontból érdemel figyelmet.

Az országos Levéltár ezeken a nagyobbterjedelmű, összefüggő levéltárakon kívül egyes iratokat is nagyszámban vásárolt. Ezek közül megemlítendő a nyugati Felvidék településtörténetére becses adatokat szolgáltató 17 darab középkori oklevél; egy XVII. századi formuláskönyv; Trefort Ágost valamint Eötvös József beszédgyűjteményeit tartalmazó gyűjtemény; Bem tábornok levele lord Dudley Stuarthoz 1848 őszén, amelyben a magyar-angol kereskedelmi kapcsolatok létesíthetőségéről tesz említést; fogoly francia tisztekről készült 1814. évi zsoldjegyzék; a bányavárosok 1537. évi szövetségi szerződése; a Hofkriegsrath 1848. évi átirata a magyar kancelláriához Jellasics horvát báni és vezérőrnagyi kinevezéséről; a budai

csonkatorony rabjainak 1681. évi levele Tarczy János győrmegyei alispánhoz váltságdíjuk megküldéséért, valamint számos 1849. évi, a szabadságharagra és az emigrációra vonatkozó irat.

A közhatalósági levéltárakból ezeknek az éveknek folyamán beszállításra került az egeri és miskolci törvényszékeknek az ú. n. 1919. évi forradalmi bűnperekre vonatkozó iratanyaga, a budapesti kereskedelmi és iparkamara 1850—1900. éveiből származó ügyviteli iratai, valamint a törvényes rendelkezéseknek megfelelően a miniszterelnökség 1911—1944. évekből származó iratanyagának és a Szent István rend levéltárának a hadműveletek okzt. károsodások után megmaradt iratanyaga. Az Országos Levéltár épületébe került ezenfelül a külügyminisztérium levéltára is, amely azonban 1948. végéig a külügyminisztérium kezelésében maradt.

Az elmúlt évek folyamán jelentős gyarapodást ért el az Országos Levéltárnak a magyar történetkutatás szempontjából egyre értékesebbé váló film- és fényképtára is. Így a Kőrmöczbánya és Kolozsvár városok levéltári anyagáról készült filmgyűjtemény ajándékozása útján került az Országos Levéltár birtokába. Az Országos Levéltár ezenfelül lefényképezte a garamszentbenedeki konvent hiteleshelyi levéltárának teljes anyagát, valamint a veszprémi káptalan hiteleshelyi és magánlevéltárának középkori részén kívül a jelentősebb történeti forrásértékkel bíró újkori anyagát is. Végül meg kell említenünk, hogy a hadműveletek következtében megsemmisült családi levéltárak lefényképezett középkori oklevelei felnagyítottak és a fénymásolatok a kutatók rendelkezésére állanak.

TÁRCA

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1947. évi rendes közgyűlését 1947. évi október hó 23-án tartotta meg. Szentpétery Imre, a Társaság elnöke az ülés megnyitása után felolvasta „Oklevélnyomozás a kiadások útvesztőjében” című dolgozatát. A felolvasás után a közgyűlés az alapszabályok értelmében az igazgatóválasztmányból kilépő tagok helyére Borsa István, Házi Jenő, Iványi Béla, Kossányi Béla, Kovács Lajos, Miklóssy Zoltán, Szalay Gábor és Timon Béla igazgatóválasztmányi tagokat választotta meg az 1947—1951-i évkörre, a számvizsgálóbizottság tagjaivá pedig Donászy Ferenc, Nyáray Pál és Bélai Vilmos rendes tagokat választotta meg. Ezután Bottló Béla olvasta fel titkári jelentését. Mint öröndetes eseményt említette fel, hogy bár összevont számban, de mégis megjelent a Társaság nagy múltja visszatekintő és a magyar tudományos életben jelentős szerepet játszó folyóiratának 1944—1946-os száma, melyben a magyar történelmi segédtudományok legjelentősebb értekezései láttak napvilágot.

1948. évi rendes közgyűlését a Társaság 1948. évi május hó 21-én tartotta meg. Szentpétery Imre, a Társaság elnöke „1848 jelentősége” címen tartotta meg elnöki megnyitóját. Majd beszámolt a társaság folyóiratának a folyóiratnak megjelentetésével kapcsolatos helyzetéről. Bejelentette, hogy az alap-

szabályok értelmében az igazgatóválasztmányból kilépő tagok helyére új tagokat kell választani. A közgyűlés az 1948—1952-i évkörre a kilépő igazgatóválasztmányi tagok helyére Bánrévy György-Holub József, Illa Bálint, Lukinich Imre, Sinkovics István, Szabó István, Bakács István és Fügedi Erik eddigi igazgatóválasztmányi tagokat újból megválasztotta, a számvizsgáló bizottság tagjaivá pedig Donászy Ferenc, Bélai Vilmos, Dümmerth Dezső rendes tagokat választotta meg. Ezután Bottló Béla olvasta fel titkári jelentését, melyben beszámolt az elmúlt időszakban tartott igazgatóválasztmányi ülésekről és azokról a hivatalos eljárásokról, melyek a társaság ügyintézésénél szükségesek voltak. Majd a közgyűlés köszönetet szavazott meg az elnöknek azért az odaadó munkáért, mellyel a Társaság ügyeit vezeti.

1949. évi rendes közgyűlést 1949. évi június hó 30-án tartotta a Társaság, melyen Esze Tamás: Esze Tamás kuruc generális származásáról szóló és jelen számunkban megjelent értekezését olvasta fel. A felolvasás után megválasztotta a közgyűlés a lemondás következtében megüresült két alelnöki tisztre Tóth Zoltán és Váczy Péter igazgatóválasztmányi tagokat. Az elnök ezután bejelentette, hogy a Magyar Tudományos Tanács az 1949. évi költségvetésében a Társaság céljainak támogatására 6000 Ft-ot vett fel, amelyet a Társaságnak ki is utalt.

A közgyűlés hálás szívvel vette tudomásul az elnök bejelentését és táviratban mondott köszönetet Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszternek, Gerő Ernőnek, a Magyar Tudományos Tanács elnökének és Gerőné, Fazekas Erzsébetnek, a Magyar Tudományos Tanács társadalomtudományi szakosztálya vezetőjének a nyújtott támogatásért. Ezután az elnök javaslatára bizonyos sürgős esetekben való intézkedés foganatosítására elnöki tanács szervezését fogadta el a közgyűlés, melynek Tagjai a Társaság elnöke, alelnökei és titkára, továbbá Ember Győző, a Magyar Országos Levéltár főigazgatója és Kumorovitz Bernát igazgatóválasztmányi tagok. A közgyűlés a megüresedett igazgatóválasztmányi tagsági helyekre Bakács István, Döry Ferenc, Fögléin Antal, Fügedi Erik, Illa Bálint, Paulinyi Oszkár, Sümeghy Dezső, Szilágyi Lóránt, Varga Endre és Vargha Zoltán igazgatóválasztmányi tagokat választotta meg az 1949–1953-as évkörre, a számvizsgáló bizottság tagjaivá pedig Donászy Ferenc, Bélay Vilmos és Dümmerth Dezső választották meg. A pénztáros költségvetési beszámolója után a titkár tartotta meg beszámolóját, melyeket a Társaság közgyűlése elfogadott.

HISTORICA SLOVACA. Redaktor univ. prof. dr. Branislav Varsík. Slovenská Akadémia Vied a Umení, Academia Scientiarum et Artium Slovaca III–IV. Bratislava 1945–1946. 286 + 1 szn. + 31 melléklet.

A Szlovák Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő évkönyvsorozat sorában örömmel üdvözljük a *Historica Slovaca* 1946-ban megjelent új kötetét, melyben a szlovák historikusok részére fennálló újabb publikálási lehetőséget látunk a *Matica Slovenská* kiadásában megjelenő *Historický Sborník* és az ugyancsak a Szlovák Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő *Linguistica Slovaca* mellett. Ez utóbbi (ism.: Levéltári Közlemények XX–XXXIII. évfolyam, 1945.) több forráskritikai értekezést is közöl és történelmi forrásokat is publikál. A *Historica Slovaca* III–IV. kötetében megjelent értekezések legnagyobb része a magyar historikusokat is érdekli, részletesebben azonban mégis csak azokra az értekezésekre térünk ki, melyek tárgya folyóiratunk célkitűzéseinek körébe vág. Ján Eisner az Ipoly menti Alsó-Szemeréden talált baldenheim-típusú két sisakot ismerteti (5–30. l.), bőséges francianyelvű kivonattal (30–45. l.). J. F. Babor a legrégibb képzőművészetről értekezik (44–61. l.), Vojtech Ondrouch pedig folytatja a *Historica Slovaca* I–II. kötetének 44–107. lapjain megkezdett értekezését a stomfai és borostyánkői római kori állomáson végzett ásatások eredményeiről (61–111. l.) francianyelvű kivonattal (111–119. l.). Alexander Húščava: K problému pôvodu Jána Literata z Madočian című értekezésében az átkosemlékű János deák leszármazásával foglalkozik. Értékes dolgozatában összeveti az ezzel a kérdéssel foglalkozó egész eddigi irodalmat és a vonatkozó levéltári forrásanyagot, összefoglalja mindazokat az eredményeket, melyeket századunk elején Horváth Sándornak és Kubinyi Miklósnak részben folyóiratunk hasábjain lefolyt polémiája alapján megindult kutatások eredményeztek. Megállapítja, hogy János deáknak leszármazását sem Horváth Sándornak, sem pedig Kubinyi Miklósnak nem sikerült teljesen megoldaniok, mert János deák nagatyjának, Domennak további

genealogiai kapcsolata még a mai okleveles anyag alapján is teljesen bizonytalan. Zsigmond királynak Temesvárott 1390. évi szeptember hó 26-án kelt és eddig teljes szövegében még ismeretlen oklevele János deáknak sem őseire, sem pedig utódaira nem tartalmaz adatakat, érdekes azonban abból a szempontból, hogy János deáknak csak birtokai elvételét említi és pedig azzal kapcsolatban, hogy azokat örök időkre Choltai Egyed fiainak: Jánosnak és Mártonnak adja. Ez az oklevél csak a pecséthamisítás vádját említi, az oklevelekét nem, valószínűleg azért, mert az oklevelek hamisításának a híre ennek az oklevélnek keltezése idejére még nem érkezett el a királyi udvarba (120–146. l.) Rudolf Hikl: Szakolca városának kezdeteiről értekezik (147–146. l.) Ján Durovič a szlovák pietizmusról értekezik és annak XVIII. századi és azutáni hatásait ismerteti a szlovák szellemi életre (165–201. l.). Branislav Varsík: Príspevok ku genealogii rodu Milana Rastislava Štefanika című tanulmányában megállapítja, hogy az 1919-ben szerencsétlenség következtében meghalt nagy szlovák tábornoknak és hazafinak őseivel kapcsolatban az a hagyomány, hogy apai ágon nemesi származású lett volna, nem állja meg a helyét, de az sem, hogy családjá a fehérmezei csata után menekült volna el Csehszorból. Štefanik szlovák alakú családnéve, valamint családjának evangélikus valása, családjá szlovák eredetére mutat, anyai ágon is szinte tisztán szlovák származású, magyar és eseh vér bizonyosan alig mutatható ki benne. (202–222. l.) Vojtech Baker: Štiavnickí zlatníci című dolgozatában a selmecbányai aranyművesek alkotásait ismerteti (223–227. l.). Teodor Lamoš: Červená pečať kremnickej kancelárie című dolgozatában azt teszi vizsgálata tárgyává, hogy milyen alapon használták a körmöcbányai kancelláriában már a XIV. század közepétől kezdve a vörös viaszpecsétet, noha csak jóval későbbben, 1456-ban kapott a város erre kiváltságot. Megállapítása szerint a korai vöröspecsét használatának a gyakorlata azért alakult ki, mert a bánya comese volt egyben a városi közigazgatás legfőbb feje és a comes notáriusa egy személy volt a város notáriusával. Már a XIV. század első felében a kamara comesének notáriusa, amikor oklevelet állít ki, megemlíti, hogy körmöcbánya városának is a notáriusa. Ismerteti Körmöcbánya városa fejlett kancelláriájának munkáját, ahol már a XV. századtól kezdve liber civitatis vezettek. Az első eset, mikor vörös viaszpecséttel pecsételték, 1361-ből való, a comes pecsételt a saját nevében vörös viaszpecséttel, de a comes nevében a város is adott ki vörös viaszpecséttel pecsételt oklevelet és ez a gyakorlat a XIV. század közepétől kezdve vert gyökeret, melyet az 1456. évi kiváltságlevelé már mint szokást ruházott fel oklevélbe foglalt kiváltsággal. (228–238. l.) František Zagiba a szentpétervári konzervatórium professzorának, Karol Hynek Vojáčeknek szlovákiai kapcsolatait ismerteti. A „Prehľad“ Szemle rovatában megemlítendő Branislav Varsíknak a beszámolója a szlovák levéltáraknak az utolsó háború alatti sorsáról. Megállapítja, hogy az 1938. évi november hó 2-i bécsi döntés következtében, melynek alapján a magyarok megszállták a déli részeket, sok értékes levéltári anyag került Magyarországra, így elsősorban a jászói és leleszi

konvent hiteleshelyi levéltára, Hont vármegye levéltára Ipolyságon és Gömör vármegye levéltára Rimaszombaton, továbbá sok városi levéltár, melyek közül legértékesebb Kassa városának levéltára és Rozsnyón a városi levéltár. Értékes levéltári anyag került át Komárom, Somorja és Jolsva városok levéltáraival és több családi levéltárral, köztük a Bárczay-családnak Bárcán elhelyezett levéltárával. Szlovenszko megszállása oly gyorsan következett be a bécsi döntés után, hogy a megszállók a levéltárakat eredeti helyeiken találták. A háborús cselekmények következtében 1945-ben

teljesen elpusztult Hont vármegye levéltára Ipolyságon, Rimaszombat városának ismeretlen helyre szállított középkori oklevelei sem kerültek elő. 1944 őszén a szovjet front közeledtére német birodalmi levéltárosok érkeztek a Szepességbe és Sáros megyébe, hogy a könyvtári és levéltári anyagot Németországba szállítsák. Ismerteti ez a levéltár elszállítási munkálatot. A háború befejeztével azonnal megkezdtek a szlovák menekített levéltárak rejtekhelyeinek felkutatását és beszámol ennek a munkának az eredményeiről.

Bottló Béla

